

Het creëren van begrip en draagvlak bij scholieren voor Nederlandse politiek en democratie

*Effectiviteitsonderzoek van het programma 'Politiek'
van het project De Haagse Tribune op vmbo-scholieren*

Jasmijn Verbeek

Studentnummer 1028472

Stage-onderzoeksverslag

Augustus – November 2012

Stagebegeleiders:

Prof Dr. Henk Dekker

Berdien Jager MSc.

Universiteit Leiden

Faculteit Sociale Wetenschappen

Politicologie

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Theoretisch kader	3
Politieke en democratische socialisatie	3
Rol van educatie en democratisch burgerschap	4
Outside Learning en experiential learning	6
Het programma	7
De Haagse Tribune	7
Programma ‘Politiek’	8
Vraagstelling en verwachtingen	9
Onderzoeksmethode en data	10
Onderzoeksdesign	10
Onderzoeksgroep	11
Procedure	13
Instrument	13
Resultaten	23
Betrouwbaarheid van de schalen	23
Effecten van het programma ‘Politiek’: objectieve kennis, stemintentie, participatie-intentie en politiek zelfvertrouwen.	26
Niet beoogde effecten van het programma ‘Politiek’ met betrekking tot de Nederlandse politiek en democratie: emoties, politiek interesse, subjectieve kennis, politieke socialisatie en cynisme.	33
Conclusie en discussie	45
Literatuurlijst	49
Bijlage	52

Effectiviteitsonderzoek van het programma Politiek van het project de Haagse Tribune

Inleiding

Draagvlak voor democratie ontstaat niet vanzelf bij mensen. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) is van mening dat democratie geen vanzelfsprekendheid is en deze alleen kan blijven bestaan als het gedragen wordt door de maatschappij. ‘Democratie vergt onderhoud’ is de boodschap van hun advies over democratische gezindheid aan de Nederlandse regering in 2007 (RMO, 2007). De boodschap lijkt aan te slaan bij de Nederlandse regering die ervan bewust is dat de democratische gezindheid van de burgers van groot belang is voor de toekomst van het land. Zij formuleerden dit in mei 2008 als volgt: ‘Kennis van en draagvlak voor democratie en rechtsstaat bij burgers in onze samenleving vindt het kabinet van fundamenteel belang voor de toekomst van dit land. Meer in het bijzonder gaat het dan om de democratische kernwaarden, de werking van de instituties van de rechtsstaat en de representatieve democratie alsmede de bewustwording van de actieve rol die burgers daarin kunnen spelen. Er is ook een breed gedragen gevoel dat wij hierin moeten investeren, op verschillende manieren, op verschillende niveaus en in verschillende contexten’ (Horst, 2008, 2). De boodschap bleek duidelijk. Het project De Haagse Tribune van ProDemos moest groeien.

Het doel van De Haagse Tribune binnen ProDemos werd het overdragen van kennis van de kernwaarden van de democratische rechtstaat, de werking van de instituties daarvan, de Grondwet en het constitutionele bestel in ruime zin. De leerlingen zouden op locatie ervaring op doen met politiek, democratie en rechtsstaat (Horst, 2008). Inmiddels kent De Haagse Tribune meerdere educatieve programma’s die een dag duren voor leerlingen van basisscholen, het voortgezet onderwijs en mbo. De thema’s zijn Politiek, Media, Rechtsstaat, Europese Unie en Geschiedenis: Republiek of Koninkrijk. Daarnaast is er een speciaal programma voor basisscholen. Het dagprogramma ‘Politiek’ wordt het vaakst bezocht door groepen scholieren. Gezien het belang van kennis over en het vormen van draagvlak voor rechtsstaat en democratie is het belangrijk te kijken naar de effectiviteit van programma’s als die van De Haagse Tribune. Aangezien het programma ‘Politiek’ het vaakst gekozen wordt, zullen de effecten van dat programma in dit onderzoek onderzocht worden.

Theoretisch kader

Om de effecten van het programma te kunnen onderzoeken is het eerst van belang een schets te maken van de context van het programma en een definitie te geven van de belangrijkste begrippen. Op basis van de doelstellingen van De Haagse Tribune en met name die van het programma ‘Politiek’ van De Haagse Tribune zal in dit onderzoek gekeken worden naar de effecten van het programma ‘Politiek’ op de objectieve kennis van politiek, stemintentie, participatie-intentie en politiek zelfvertrouwen van jongeren. Verder zullen niet beoogde effecten op de emoties ten opzichte van politiek, politieke interesse, subjectieve kennis van politiek, politieke socialisatie en cynisme van jongeren bekeken worden. Op dit gebied zijn al veel verschillende onderzoeken gedaan. In de onderzoeken over de ontwikkeling van jongeren op het gebied van politiek en democratische gezindheid staat de theorie van socialisatie en in het bijzonder politieke socialisatie centraal. Deze theorie zal hieronder nader worden toegelicht en tevens zal de rol van educatie als belangrijke socialisatieagent van democratische gezindheid besproken worden. Vervolgens zal ook aandacht besteed worden aan de rol van *outside learning* en *experiential learning*.

Politieke en democratische socialisatie

Politieke socialisatie is een begrip dat in de loop van de laatste decennia meerdere betekenissen heeft gekregen. In een van de eerste studies naar politieke socialisatie in de jaren 50 van Hyman wordt het proces gezien als onderdeel van de sociale structuur waar de uitkomst van het proces de toestand van de staat bepaalt. Hyman beschrijft politieke socialisatie als ‘learning of politically relevant social patterns corresponding to societal positions as mediated through various agencies of society’ (Hyman, 1959). Latere studies naar politieke socialisatie zien het proces meer als een psychologisch fenomeen waar men niet kijkt naar de consequenties van de socialisatie, maar naar het proces zelf (Bender, 1967). In het begin van het onderzoek naar politieke socialisatie lag de focus op het leerproces van het kind en werd verondersteld dat politieke ideeën zich vormen in de kindertijd. Individuen zouden op jonge leeftijd hun politieke voorkeuren en houding vormen en deze zouden de rest van het leven hetzelfde blijven. Dit wordt ook wel het *persistence model* genoemd (Sears, 1990). Hoewel uit deze studie bleek dat een

redelijke minderheid wel veranderde van voorkeuren, kwamen grote veranderingen van de ene kant van het politiek spectrum naar de andere kant niet voor. Later kwamen er echter studies die beweerden dat juist de periode van jonge volwassenheid de bepalende periode is in het vormen van politieke voorkeuren en het uitkristalliseren daarvan. Het model dat hierbij hoort, wordt het *impressionable years model* genoemd. Hoewel mensen tijdens alle perioden van hun leven beïnvloedbaar zijn, zou de periode van adolescentie de grootste invloed hebben. In deze periode zijn mensen namelijk het meest sensitief en verkrijgen zij hun politiek bewustzijn omdat ze open staan voor de omgeving waarin zij opgroeien (Sears 1990). In deze periode van adolescentie is men op zoek naar de identiteit en is er een bereidheid veel dingen van anderen aan te nemen om ergens bij te horen en goedkeuring te krijgen.

Hoewel de meeste studies uitwijzen dat de periode van jeugd erg belangrijk is in het vormen van politiek bewustzijn, blijkt uit de meest recente studies dat het proces het hele leven blijft voortduren. Fundamentele attitudes en waardepatronen worden op jongere leeftijd gevormd, maar nieuwe gebeurtenissen en nieuwe fasen in het leven blijven mensen beïnvloeden in hun politiek bewustzijn. Het is dus niet zo dat zodra het politiek bewustzijn in de jeugd gevormd is, deze het leven lang hetzelfde blijft. Dit wordt het *lifelong openness model* genoemd (Sears, 1983).

Rol van educatie en democratisch burgerschap

Veel van de studies in de jaren '50 tot en met '70 focussen op de rol van familie, scholen en leeftijdsgenoten op jonge politieke ontwikkeling. Familie zou de belangrijkste socialiserende factor zijn en scholen zouden veel minder invloedrijk zijn dan altijd gedacht werd (Hyman, 1959; Jennings and Niemi, 1968). Over deze assumptie is echter in het politicologische veld onenigheid. Hess en Torney stellen in hun analyse dat de invloed van familie helemaal niet zo groot is en dat de rol van de school als socialisatieagent onderschat wordt (Hess en Torney, 1970). Ook Almond en Verba zijn overtuigd van de rol van opleiding in de politieke samenleving. Vooral de manier waarop de informatie gegeven wordt, blijkt van belang te zijn. (Almond en Verba, 1965). Vanuit de studies over politieke socialisatie is er ook een discussie ontstaan over onderwijs in democratische gezindheid of democratisch burgerschap. Niemand wordt geboren als democratisch burger. Deze burger kan ontstaan door zijn politieke socialisatie, waar het individu in contact komt met het politiek systeem (Dekker, 1996).

Tegenwoordig wordt er steeds meer aandacht besteed aan ‘civic education’ wat een vorm van politieke socialisatie zou zijn waarin men actief de burgerschapsoriëntaties van jonge mensen probeert te ontwikkelen. Het is een meerduidig concept, zo stelt de Onderwijsraad in 2002, waarbij het gaat om de relatie tussen de burgers en de overheid en de bereidheid en vermogens van de burger onderdeel uit te maken van de gemeenschap en hier een actieve bijdrage aan te leveren (Onderwijsraad, 2002). In 2003 gaf de Onderwijsraad een advies uit dat het de wettelijke taak van scholen moet zijn burgerschap te bevorderen. Het onderwijs zou zich meer moeten richten op de sociale en maatschappelijke ontwikkeling van leerlingen (Onderwijsraad, 2003). In een tijd waarin individuele waarden hoog in het vaandel staan, zouden juist de scholen meer aandacht aan sociale cohesie en gemeenschappelijke waarden moeten geven (Leenders en Veugelers, 2004). Meerdere recente studies hebben inmiddels aangetoond dat middelbare scholieren in bijvoorbeeld de Verenigde Staten, te weinig basiskennis hebben van het politieke proces en burgerschap, wat het voor hen onmogelijk maakt in de toekomst te participeren in de activiteiten die van een burger verwacht kunnen worden (Kim, Parks en Beckerman, 1996). Ook de Europese Raad adviseert Europese landen al sinds de jaren 90 aandacht te besteden aan burgerschapsvorming en met name democratisering en mensenrechten in hun onderwijscurriculum. Education for Democratic Citizenship (EDC) werd een gemeenschappelijk doel in het beleid in Europa (Europese Raad, 2010). Volgens een onderzoek van de International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) is onderwijs ook de meest effectieve manier om politieke vorming te ontwikkelen (Hess en Torney, 1970). Het debat focust zich inmiddels niet meer op het belang van deze ‘civic education’, namelijk draagvlak creëren voor de huidige (democratische) samenleving en politieke stelsel, maar meer op de manier waarop dit in praktijk gebracht moet worden (Owen, 2004). Volgens de studie van Kim, Parks en Beckerman moet een burgerschapsprogramma de elementen van observatie, participatie en reflectie bevatten om effectief te zijn. Actieve participatie blijkt hierin het belangrijkste element met interactieve vormen als discussie en het aanleren van vaardigheden (Kim, Parks en Beckerman, 1996). Vooral bij jongeren blijkt niet alleen kennis nodig te zijn voor motivatie, maar ook het idee dat ze invloed uit kunnen oefenen op politiek. Jongeren zullen niet gauw politiek betrokken raken als ze cynisch zijn over de politiek of geen politiek zelfvertrouwen bezitten.

Meer dan de helft van de Nederlandse jongeren heeft weinig politiek zelfvertrouwen (Aalberts, 2004).

Het aanleren van goed burgerschap of het vormen van een politieke mening is natuurlijk niet uitsluitend te danken aan een onderwijsvorm of educatie over deze onderwerpen. Dit komt ook naar voren in een onderzoek van de Heus en Smeulders (2008) waarin staat dat democratische vorming in veel verschillende aspecten in het leven van jongeren geïntegreerd moet worden, wil het effectief zijn. Het moet dan ook in het licht gezien worden van een complexe context waarin veel verschillende factoren op verschillende niveaus invloed hebben.

Outside Learning en experiential learning

Outside learning als een nieuwe innoverende onderwijsvorm komt de laatste jaren steeds vaker onder de aandacht in de westerse samenlevingen (Ofsted, 2008). Het *department of education and skills* dat verantwoordelijk is voor het Ierse educatieprogramma definieert *outside learning* als volgt in zijn *Learning Outside the Classroom Manifesto*: ‘The use of places other than the classroom for teaching and learning’ (DfES, 2006). Buiten het klaslokaal gaan de leerlingen met hun onderwijzer op pad om op verschillende plekken in de praktijk te leren. Op deze manier komen de scholieren op plekken waar het werkelijk in praktijk gebracht wordt waarover zij leren, zoals met biologie het bos in of met maatschappijleer naar het parlement. Recente studies kwamen tot de conclusie dat het onderwijs te ver af zou staan van de werkelijkheid en dat deze werkelijkheid meer in het curriculum geïntegreerd dient te worden. Door het gebruik van alle zintuigen van de mens in het leerproces, krijgt de scholier veel meer mee van de stof dan dat er alleen in boeken gelezen wordt (DfES, 2006).

In 2008 kwam de organisatie *Office for Standards in Education, Children’s Services and Skills* (Ofsted) met een uitgebreid rapport over de effecten van *outside learning* onder jongeren tussen de 3 en 19 jaar en hieruit bleek dat de activiteiten leiden tot een grote verbetering in resultaten bij de scholieren, niet alleen in schoolresultaten maar ook in motivatie, persoonlijke ontwikkeling en gedrag (Ofsted, 2008). Zelfs bij leerlingen die moeilijk te motiveren waren voor bepaalde vakken zijn positieve effecten te zien. Educatie buiten het klaslokaal geeft diepte aan de leerstof en geeft dus een belangrijke bijdrage aan de sociale en persoonlijke ontwikkeling van de leerling (Ofsted, 2004). Het *outside learning* bleek het meest effectief te zijn als het een integraal deel vormde van het curriculum waarbij het direct gekoppeld was aan de activiteiten in de klas. In het Verenigd

Koninkrijk werd deze mogelijkheid van het nieuwe leren onder de aandacht gebracht en sindsdien promoot en steunt het scholen en educatieve organisaties met het verbeteren van de mogelijkheden van *outside learning* (Ofsted, 2008). Waar *outside learning* vooral gaat over het leren buiten het klaslokaal, gaat *experiential learning*, ookwel *onsite learning* genoemd, direct over het verzamelen en toepassen van kennis, vaardigheden en gevoelens in een directe en relevante setting. Het gaat om het direct ervaren van het fenomeen. Direct contact met het fenomeen dat bestudeerd wordt, in plaats van dat er in het klaslokaal over gepraat of gedacht wordt (Brookfield, 1983). Deze manier van leren zou bestaan uit een cyclus van vier verschillende fases. De eerste fase zou de directe concrete ervaring zijn die de persoon opdoet. De tweede fase die daarop volgt zijn de observaties en reflecties. Deze observaties en reflecties worden in fase drie omgezet tot abstracte concepten, die in fase 4 opnieuw gebruikt worden en getest. Dit wordt ook wel de leercirkel van Kolb genoemd (Kolb en Fry, 1975). Uit meerder onderzoeken blijkt dat deze vorm van leren helpt op een diepere en meer uitgebreide manier te leren (Kolb et al. 2000).

Het programma

De Haagse Tribune

Op 15 september 2011, de Dag van de Democratie, werd ProDemos officieel geopend. Al meer dan 10 jaar werd er nagedacht en gesproken over het concept en de vorm die het had en moest hebben. Het idee van het Huis van de democratie was er al lange tijd en deze werd in 2004 samengevoegd met een ander initiatief: de Boulevard van het Actuele Verleden, onder de naam Centrum voor Geschiedenis en Democratie (CGD). Dit project werd op een gegeven moment echter stopgezet. In 2006 pakte Alexander Pechtold, destijds minister van Bestuurlijke vernieuwing en Koninklijksrelaties, samen met Maria van der Hoeven, destijds minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, het project weer op en kwamen met voorstellen enkele proefprojecten te beginnen waaronder het educatieve programma De Haagse Tribune. Dit bleek een groot succes. Binnen het Instituut voor Publiek en Politiek breidde De Haagse Tribune zich sterk uit zodat het meerdere programma's als educatieve dag aan scholieren kon aanbieden. Daarnaast groeide het aantal deelnemers van De Haagse Tribune ook fors van ruim 2000 in het eerste schooljaar van 2007 tot zo'n 81.000 in 2011 (ProDemos, 2011). De Haagse Tribune biedt leerlingen van basisscholen, het voortgezet onderwijs en het mbo een educatief dagprogramma

op en rond het Binnenhof. Het overdragen van kennis en vaardigheden en het versterken van draagvlak bij de bevolking over de democratische rechtsstaat is het hoofddoel van de organisatie. Kenmerkend voor de programma's zijn de interactieve werkvormen en een enthousiaste insteek. De theorie over democratie en rechtsstaat wordt hier gecombineerd met praktijk door bezoeken aan de Eerste en Tweede Kamer, de Ridderzaal en de Gevangenenpoort. Van de verschillende programma's die De Haagse Tribune biedt, is het programma 'Politiek' het meest populair (ProDemos, 2011).

Programma 'Politiek'

Het doel van het programma 'Politiek' is dat de leerlingen de Nederlandse politiek en democratie beter begrijpen en ontdekken wat hun rol en de rol van anderen daarin kan zijn (ProDemos, 2012).

Dit doel is door ProDemos is verschillende subdoelen ondergebracht.

1. Leerlingen ervaren de nationale politiek meer als onderdeel van hun eigen belevingswereld en snappen dat de politiek invloed heeft op hun eigen leven.
2. Leerlingen weten wat een representatieve democratie is.
3. Leerlingen weten wat de rol van de volksvertegenwoordiging in onze democratie is. Daarbij weten ze dat het parlement onze nationale volksvertegenwoordiging is en dat het volk ook op alle andere niveaus vertegenwoordigd is.
4. Leerlingen begrijpen de rol van het parlement en de regering in ons politieke staatsbestel, dat wil zeggen dat leerlingen onder andere:
 - A. weten wat de taken zijn van het parlement.
 - B. weten wat de taken zijn van de regering.
 - C. weten wat het verschil en de verhouding tussen het parlement en regering is.
 - D. weten dat er politieke partijen zijn die elk verschillende standpunten vertegenwoordigen en in het parlement opgedeeld zijn in coalitie en oppositie.
5. Leerlingen weten welke mogelijkheden zichzelf en anderen hebben om de politiek te beïnvloeden en hebben vertrouwen dat ook zij invloed kunnen hebben.
6. Leerlingen voelen zich aangemoedigd om te participeren, bijvoorbeeld door te gaan stemmen.

Vanuit deze doelstellingen van het programma kan worden afgeleid dat ProDemos vooral een effect op de leerlingen wil hebben op het gebied van objectieve kennis, stemintentie, participatie-intentie en politiek zelfvertrouwen.

Het programma 'Politiek' bestaat uit verschillende onderdelen. Zo begint de dag met een informatieve film waarna er vragen over gesteld worden om de leerlingen een idee te geven van de basisbegrippen van politiek, zoals partijen, coalities, regering, parlementaire democratie en verkiezingen. Daarna, na een korte introductie, worden de leerlingen meegenomen naar de Tweede Kamer waar ze een stukje van het debat kunnen meemaken op de Tribune. Vervolgens hebben ze daar ook een gesprek met een parlements lid en hebben ze gelegenheid tot het stellen van vragen en discussie. Daarnaast krijgen ze een rondleiding op het Binnenhof. Verder mogen ze nog zelf stemmen in het stemlokaal en kunnen ze een stemadvies ontvangen in de Stemwijzerwinkel. Facultatief kan het programma ook nog een bezoek aan de Eerste Kamer en de Ridderzaal bevatten. Aan het eind van de dag spelen de leerlingen (samen met hun docenten) in een rollenspel een Tweede Kamerdebat na of doen ze een quiz over de opgedane kennis. Het programma bevat de verschillende onderdelen die een programma effectief zouden laten zijn zoals observatie, participatie en reflectie. Actieve participatie staat centraal binnen het programma.

Vraagstelling en verwachtingen

In dit onderzoek zal gekeken worden naar de effectiviteit van het programma 'Politiek' van De Haagse Tribune op het niveau van objectieve kennis, stem-intentie, participatie-intentie en politiek zelfvertrouwen van jongeren op het gebied van de Nederlandse politiek en democratie. Verder zal naar enkele niet beoogde effecten van het programma gekeken worden, zoals: emoties ten opzichte van politiek, politiek interesse, subjectieve kennis, politieke socialisatie en cynisme. De vraag die dan ook centraal staat in dit onderzoek, luidt als volgt: *'Wat zijn de beoogde en niet-beoogde effecten van het programma 'Politiek' van de organisatie ProDemos op de kennis, emoties, interesse, stem- en participatie-intentie, , politiek zelfvertrouwen, cynisme en politieke socialisatie van VMBO-jongeren ten opzichte van de Nederlandse politiek en democratie?'* De elementen van observatie, participatie en reflectie, die van belang bleken, in het vormen van een effectief programma zijn in het programma 'Politiek' verwerkt. Verder wordt er veel

aandacht besteed aan actieve participatie en interactie en komen de leerlingen in aanraking met wat zij daadwerkelijk kunnen doen in de politiek door bijvoorbeeld het nadoen van stemmen in het ‘stemlokaal’ of het rollenspel. Hierdoor zullen zij meer politiek zelfvertrouwen ontwikkelen wat bevorderlijk zal zijn voor toekomstige participatie. Verder is De Haagse Tribune een sprekend voorbeeld van *outside learning* waarbij de leerlingen leren over politiek door op de plek te zijn waar alles gebeurt in Den Haag. De leerlingen zouden hierdoor dus een verbetering in resultaten krijgen en meer leren over de Nederlandse politiek en democratie dan wanneer zij dit alleen in een klaslokaal geleerd zouden krijgen. Zeker omdat ProDemos ook aandacht besteedt aan voorbereiding en reflectie op de dag zelf is het meer ingebed in het leerproces van de leerling en zal het nog effectiever blijken. Daarnaast zou *outside learning* ook zorgen voor een grotere motivatie meer te weten en motivatie blijkt een belangrijke factor te zijn voor leerlingen om het zelfvertrouwen te krijgen dat zij zelf de politiek kunnen beïnvloeden. Ook het *experiential learning* is verwerkt in het programma van De Haagse Tribune en het programma draagt vooral bij aan fasen één en twee van de leercirkel van Kolb, directe concrete ervaring, observaties en reflecties.

De verwachting is dat het programma een positief effect zal hebben op de objectieve en subjectieve kennis, emoties, interesse, stemintentie, participatie-intentie en politiek zelfvertrouwen van jongeren ten aanzien van de Nederlandse politiek en democratie en een negatief effect op het niveau van cynisme ten opzichte van de politiek. Verder wordt verwacht dat de leerlingen ProDemos als een onderdeel zien van hun politieke socialisatie. Het programma is echter maar een klein onderdeel in het gehele proces van de politieke en democratische socialisatie van de jongeren en daardoor zullen de effecten niet groot zijn. In het onderzoek van de Heus en Smeulders (2008) komt naar voren dat democratische vorming in veel verschillende aspecten van het leven geïntegreerd moeten zijn. Het programma kan daar een mooie toevoeging aan zijn.

Onderzoeksmethode en data

Onderzoeksdesign

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is er gebruik gemaakt van een Salomon Four Group design. Dit design kent ten eerste de standaard experiment vorm waarbij de score op de

afhankelijke variabele na de interventie vergeleken wordt met de score vóór de interventie. Hiernaast wordt gecontroleerd of de gevonden effecten niet door ‘spontane’ veranderingen zijn ontstaan door middel van een controlegroep (Babbie, 2009). De interventie in dit onderzoek is deelname van de leerling aan het programma ‘Politiek’ van De Haagse Tribune. Experimentele groep 1 krijgt zowel een voormeting, de interventie als de nameting en controlegroep 2 krijgt alleen de voormeting en nameting. Ten tweede bevat dit design een tweede element waarbij men de effecten van de voormeting kan uitsluiten. Het is namelijk mogelijk dat de respondent door de voormeting anders scoort op de nameting, dan wanneer er geen voormeting zou zijn. Experimentele groep 3 krijgt een interventie en een nameting en controlegroep 4 alleen een nameting om alle effecten uit te sluiten. Op deze manier wordt er gezorgd voor een zo groot mogelijke validiteit van het onderzoek (Babbie, 2009). De externe validiteit van dit onderzoeksdesign is dan ook hoog omdat alle andere factoren die van invloed kunnen zijn op de uitkomst van de onderzoeksresultaten uitgesloten kunnen worden. In tabel 1 is het model te zien dat in dit onderzoek wordt gehanteerd:

Tabel 1. Het in dit onderzoek gehanteerde onderzoeksmodel			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	O	X	O
Groep 2	O		O
Groep 3		X	O
Groep 4			O

Onderzoeksgroep

Aan dit onderzoek namen in totaal 614 scholieren deel, waarvan 310 scholieren een voor- en nameting. Deze leerlingen waren van alle verschillende leerwegen van het VMBO: de basisberoepsgerichte leerweg, kaderberoepsgerichte leerweg, gemengde leerweg en de theoretische leerweg. Er is voor gekozen het onderzoek alleen te doen onder VMBO-leerlingen, omdat vooral deze groep lastiger te motiveren zou zijn voor het schoolse leven, zo blijkt uit een onderzoek van Van der Sanden (2003). Daarnaast was het door de tijdspanne noodzaak de onderzoeksgroep enigszins beperkt te houden.

Tabel 2. Beschrijvende statistieken onderzoeksgroep			
		N	%
Geslacht	Jongen	257	42,1
	Meisje	353	57,9
	Totaal	610	100
Leeftijd	13 jaar of jonger	9	1,5
	14 jaar	35	5,7
	15 jaar	339	55,5
	16 jaar	201	33,0
	17 jaar of ouder	26	4,3
	Totaal	610	100
Klas	2 ^e klas	15	2,2
	3 ^e klas	30	6,6
	4 ^e klas	564	91,2
	Totaal	609	100
Leerweg	Basisberoepsgerichte leerweg	13	2,5
	Kaderberoepsgerichte leerweg	110	20,3
	Gemengde leerweg	4	0,7
	Theoretische leerweg	414	76,5
	Totaal	541	100
Sector	Techniek	92	15,3
	Economie	211	35,1
	Landbouw	13	2,2
	Zorg en Welzijn	265	44,1
	Nog geen sector	10	1,6
	Totaal	601	100
NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.			

In tabel 2 is een overzicht gegeven van de beschrijvende statistieken van de onderzoeksgroep. Het totaal is een optelsom van de voormetingen van groep 1 en 2 en de nametingen van groep 3 en 4. Zoals te zien in de tabel namen iets meer meisjes dan jongens deel aan het onderzoek en waren de meeste leerlingen 15 of 16 jaar oud. De meeste leerlingen kwamen uit klas 4 en enkele leerlingen uit klassen 2 en 3. De leerlingen waren afkomstig van 14 scholen verspreid door Nederland.

De voormeting van groep 1 bestaat uit 172 leerlingen en de nameting van groep 1 uit 165 leerlingen. Door wat afwezigheid bij de nameting is dit aantal iets lager dan bij de voormeting. De voormeting van groep 2 bestaat uit 142 leerlingen en de nameting van groep 2 uit 145 leerlingen. Groep 3 bestaat uit 184 leerlingen en groep 4 bestaat uit 113 leerlingen. Door afwezigheid bij de voormeting of ProDemos zelf zijn sommige leerlingen bij de nameting met een andere groep meegenomen worden dan van tevoren ingeschat.

Ook om deze reden wisselen de aantallen tussen voor- en nameting. De scholen die hebben

meegewerkt aan dit onderzoek zijn niet uitgekozen op basis van een aselechte steekproef, maar op basis van deelname aan het programma. Door de tijdspanne en de agenda van De Haagse Tribune is het niet mogelijk een aselechte steekproef te hebben. Bijna alle scholen die met VMBO-klassen in de maand september het programma ‘Politiek’ bij ProDemos gevolgd hebben, hebben meegedaan aan het onderzoek.

Procedure

Het onderzoek is gedaan aan de hand van een schriftelijke gestructureerde vragenlijst over de stemintentie, participatie-intentie, politiek zelfvertrouwen, objectieve en subjectieve kennis, emoties, politiek interesse, politieke socialisatie en cynisme van jongeren ten opzichte van de Nederlandse politiek en democratie. De scholieren die de vragenlijst hebben ingevuld zijn benaderd via hun docent, die via telefoon en mail benaderd zijn over het onderzoek. De contactgegevens van de docenten zijn verkregen uit het reserveringssysteem van ProDemos voor De Haagse Tribune. Voor de groepen 1 en 2 met zowel een voormeting als een nameting, geldt dat de voormeting begin september afgenomen is en de nameting eind september. Voor de groepen 1 en 3 geldt dat de nameting ongeveer een week na het bezoek aan ProDemos afgenomen is. Tussen de voor- en nameting zat een tijdsperiode van gemiddeld 11 dagen met een afwijking van ten hoogste 18 dagen. Voor de voor- en nameting en voor de experimentele en controlegroep zijn nagenoeg dezelfde vragenlijsten gebruikt, zodat de vragen na afloop van de dataverzameling goed met elkaar vergeleken kunnen worden. Enkele vragen zijn echter anders in de verschillende meetmomenten.

Instrument

Voor de dataverwerving is een schriftelijke gestructureerde vragenlijst gemaakt. De vragenlijst is samengesteld uit items uit voorgaande onderzoeken en enkele nieuwe vragen. Een overzicht van de gestelde vragen is te vinden in bijlage 1.

De rangorde van de vragen in de vragenlijst is bewust anders dan hieronder gepresenteerd staat. Zo zijn de vragen in de vragenlijst niet gerangschikt in de categorieën: beoogde effecten, niet-beoogde effecten en controlevragen. Er is bewust gekozen te beginnen met gemakkelijke vragen die naar algemene gegevens van de leerlingen vragen, zodat de vragenlijst de leerlingen niet in eerste instantie afschrikt doordat het er lastig uitziet. Daarnaast is er voor gekozen in de

nametingvragenlijst de vragen over ProDemos aan het einde van de vragenlijst te doen. Zo kunnen ze eindigen met gemakkelijke vragen naar eigen ervaring, waardoor ze de vragen waarschijnlijk minder snel overslaan. Verder is er voor gekozen de vragen naar subjectieve kennis en objectieve kennis niet achter elkaar te vragen. Dit is gedaan om te zorgen dat voorgaande antwoorden op de ene schaal geen invloed hebben op antwoorden op de andere schaal.

De leerlingen is ten eerste gevraagd om een aantal algemene gegevens, zoals geslacht, leeftijd, school, klas, onderwijsniveau en sector. Dit zijn de vragen 1 tot en met 6 van de vragenlijst.

1. *Ben je een jongen of een meisje?* (Jongen, Meisje).
2. *Wat is je leeftijd?* (13 jaar of jonger, 14 jaar, 15 jaar, 16 jaar of ouder).
3. *Op welke school zit je?* (Naam school:.....)
4. *In welke klas zit je?* (2^e klas, 3^e klas, 4^e klas)
5. *Welk onderwijsniveau volg je?* (VMBO basisberoepsgerichte leerweg, VMBO kaderberoepsgerichte leerweg, VMBO gemende leerweg, VMBO theoretische leerweg)
6. *Welke sector heb je gekozen?* (Ik heb nog geen profiel of sector gekozen, Techniek, Economie, Landbouw, Zorg en welzijn, anders namelijk..., Weet niet)

Vervolgens zijn hen vragen gesteld die de effecten van het programma 'Politiek' meten.

Beoogde effecten:

Objectieve kennis

De kennis van de leerlingen van politiek en democratie in Nederland is getest aan de hand van 12 meerkeuzevragen die vragen 23 tot en met 34 van de vragenlijst vormen. Deze vragen zijn door de onderzoeker zelf met behulp van de dienst Educatie van ProDemos ontwikkeld opdat zij een weerspiegeling zijn van de kennisdoelen in het programma 'Politiek'.

23. *Een oppositiepartij is een partij in de Tweede Kamer die:* (De regering niet ondersteunt, De regering wel ondersteunt, Niet samenwerkt met andere partijen, Weet niet).
24. *Wat zijn de twee belangrijkste taken van de Tweede Kamer?* (Wetten maken en rechtspreken, Regering controleren en wetten maken, Regering controleren en vergaderen, Weet niet)

25. *Hoeveel zetels hebben de Eerste en Tweede Kamer?* (Eerste Kamer heeft 50 zetels en de Tweede Kamer heeft 100 zetels, Eerste Kamer heeft 150 zetels en de Tweede Kamer heeft 75 zetels, Eerste Kamer heeft 75 zetels en de Tweede Kamer heeft 150 zetels, Weet niet)
26. *Waar kiezen wij in Nederland vertegenwoordigers voor?* (Tweede Kamer, Europees Parlement, Provinciale Staten en Gemeenteraad; Tweede Kamer, Regering, Ministers en Gemeenteraad; Europees Parlement, Eerste Kamer, Staatssecretarissen, Derde Kamer; Weet niet).
27. *Welke partijen vormden samen de regering in de afgelopen kabinetsperiode?* (VVD en CDA, VVD, CDA en PvdA, PVV en SP, Weet niet).
28. *Wat is 'het torentje'?* (Het departement van financiën, De werkkamer van de minister-president, De vergaderzaal van de Eerste Kamer, Weet niet)
29. *Wie bepaalt of een wetsvoorstel wordt aangenomen?* (De regering, Het parlement, De Koningin, Weet niet).
30. *Wie is de minister president van Nederland op dit moment?* (Jan Peter Balkenende, Geert Wilders, Mark Rutte, Weet niet).
31. *Wat is een kenmerk van een parlementaire democratie?* (Het volk bepaalt wie de macht mag uitoefenen. Ze kiezen daarvoor vertegenwoordigers, Het volk besluit zelf over nieuwe wetten en regels voor het land, Het volk besluit welke partijen in de regering mogen, Weet niet).
32. *Wie is de huidige voorzitter van de Tweede Kamer?* (Mark Rutte, Gerdi Verbeet, De Koningin, Weet niet).
33. *Waarom geeft de overheid het meeste geld uit?* (Defensie, Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Weet niet).
34. *Het vorige kabinet is gevallen. De regeringspartijen kwamen ergens samen niet uit. Waar ging dat over?* (Wel of geen Nederlandse militairen naar Afghanistan, Het gedoogbeleid voor softdrugs, Bezuinigingen, Weet niet).

Stemintentie

De stemintentie van jongeren is gemeten met een vraag uit het onderzoek van Nuus (2003). Bij deze vraag konden de leerlingen aangeven of ze wel of niet zouden stemmen als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer en ze zouden mogen stemmen. Dit is vraag 7 uit de vragenlijst.

- 7. Stel dat er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer en je zou mogen stemmen. Zou je dan zeker wel, waarschijnlijk wel, waarschijnlijk niet of zeker niet gaan stemmen? (Zeker wel, Waarschijnlijk wel, Waarschijnlijk niet, Zeker niet).*

Participatie-intentie

De participatie-intentie van de jongeren is gemeten met de schaal 'bereidheid tot conventionele politieke participatie' afkomstig uit een onderzoek van Wittebrood (1995) bestaande uit zes vragen. De schaal meet of de leerlingen zich kunnen voorstellen te participeren als ze zouden willen protesteren of hun mening zouden willen geven. Op een zespuntsschaal moeten de leerlingen aangeven of ze het zeker wel of zeker niet zouden doen. Op deze schaal kunnen de leerlingen ook aangeven bij antwoordcategorie 6 dat zij de activiteit al doen. Enkele vragen zijn aangepast om meer aan te sluiten bij het niveau van de leerlingen. Zo is bijvoorbeeld het woord 'affiches' vervangen voor 'posters'.

Vraag 8a, 8b, 8c, 8d, 8e, en 8f vormen de schaal.

- 7. Doe je een van de volgende activiteiten of zou je een van de volgende activiteiten doen in de toekomst? Hieronder staat een aantal activiteiten met daarachter cijfers. Cijfer 1 betekent dat je deze activiteit zeker niet zou doen. Het cijfer 5 betekent dat je deze activiteit zeker wel zou doen en het cijfer 6 betekent dat je de activiteit al doet. Geef bij elke activiteit aan in welke mate jij denkt dat je het zou doen door één cijfer te omcirkelen.*

Deze activiteit zou ik:	Zeker niet doen.	Niet doen	Misschien doen	Wel doen	Zeker wel doen	Doe ik al
	-----	-----	-----	-----		
Meedoen aan een demonstratie	1	2	3	4	5	6
Een politicus mailen	1	2	3	4	5	6

Politiek posters ophangen	1	2	3	4	5	6
Meedoen aan een handtekeningenactie	1	2	3	4	5	6
Met een politicus spreken	1	2	3	4	5	6
Naar een debat over een politiek onderwerp gaan	1	2	3	4	5	6

Politiek zelfvertrouwen

Het politieke zelfvertrouwen van de leerlingen is gemeten aan de hand van vier stellingen waar de leerlingen van moeten aangeven in hoeverre ze het er mee eens zijn of niet op een vijfpuntsschaal. De stellingen zijn uit onderzoek van Dekker gehaald (2006). Deze schaal bestaat uit de vragen 20a, 20b, 20c en 20d.

20. *Wat vind je van de volgende stellingen?*

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Tussenin	Mee eens	Helemaal mee eens
	----- ----- ----- -----				
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet	1	2	3	4	5
Ik ben goed in staat een actieve rol te spelen in de politiek in Nederland	1	2	3	4	5
Er stemmen zoveel mensen tijdens verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet	1	2	3	4	5
Soms lijkt de politiek in Nederland zo ingewikkeld dat mensen zoals ik niet echt kunnen begrijpen wat er speelt	1	2	3	4	5

Niet beoogde effecten:

Emoties

De emoties van de jongeren ten opzichte van politiek zijn gemeten met de schaal politieke emoties uit het onderzoek van Nuus (2003). De leerlingen is gevraagd aan te geven welk gevoel het woord ‘politiek in Nederland’ bij hen oproept. Van acht verschillende emoties (blij, boos, enthousiast, bang, hoop, haat, bewondering, verveeld) moeten de leerlingen aangeven op een vijfpuntsschaal hoe vaak zij dit gevoel hebben: nooit, zelden, soms, vaak of zeer vaak. Ook deze schaal is aangepast. Waar de oorspronkelijke schaal vraagt naar de mate waarin de leerlingen een bepaald gevoel hebben, vraagt deze schaal naar de frequentie van de emotie. Dit zal de vragenlijst makkelijker maken voor de leerlingen om te begrijpen. In de presentatie van de vraag is er rekening mee gehouden afwisselend positieve emoties en negatieve emoties op te nemen. Deze afwisseling zorgt ervoor dat de respondent scherp blijft en niet in een soort automatisme valt bij het beantwoorden van de vraag (Swanborn, 1993).

Vraag 9a, 9b, 9c, 9d, 9e, 9f, 9g en 9h geven de verschillende items weer.

9. *Welke gevoelens heb jij over de politiek in Nederland? Hieronder staat een aantal gevoelens met daarachter cijfers. Het cijfer 1 betekent dat je dat gevoel nooit hebt. Het cijfer 5 betekent dat je dat gevoel heel vaak hebt. Geef bij elk gevoel aan in welke mate jij dat hebt door één cijfer te omcirkelen.*

Antwoord: Dit gevoel heb ik:

	Nooit	Zelden	Soms	Vaak	Zeer vaak
	-----	-----	-----	-----	
Blij	1	2	3	4	5
Boos	1	2	3	4	5
Enthousiast	1	2	3	4	5
Bang	1	2	3	4	5
Hoop	1	2	3	4	5
Haat	1	2	3	4	5
Bewondering	1	2	3	4	5
Verveeld	1	2	3	4	5

Subjectieve kennis

Subjectieve kennis van de leerlingen ten opzichte van politiek is gemeten door drie vragen uit het onderzoek van Nuus (2003). Er is aan hen gevraagd hoeveel zij denken af te weten van de politiek in Nederland (in het algemeen), van wat de Tweede Kamer doet en politieke partijen in Nederland (Vragen 10 tot en met 12 in de vragenlijst).

10. *Hoeveel vind je dat je van de politiek in Nederland weet?* (Heel veel, Veel, Wel wat, Weinig, Heel weinig).
11. *Hoeveel vind je dat je weet van wat de Tweede Kamer doet?* (Heel veel, Veel, Wel wat, Weinig, Heel weinig).
12. *Hoeveel vind je dat je van de politieke partijen in Nederland weet?* (Heel veel, Veel, Wel wat, Weinig, Heel weinig).

Politieke socialisatie

Ook zijn enkele vragen gesteld over de politieke socialisatie van de leerling. Ten eerste is hen gevraagd naar hun mediagebruik. Er is gevraagd hoeveel dagen ze het nieuws over politiek in Nederland in de afgelopen week gelezen hebben in de krant, hoeveel dagen ze naar het journaal of jeugdjournaal op televisie gekeken hebben en hoeveel dagen ze informatie naar over politiek in Nederland op internet gesurft hebben in de afgelopen week. Dit zijn vraag 15, 16 en 17 van de vragenlijst.

Daarnaast is er gevraagd van wie de leerlingen het meest geleerd hebben over de politiek in Nederland. Deze vraag komt uit een eerder onderzoek onder jongeren uit 2006 (Dekker, 2006). Dit is vraag 19 van de vragenlijst. Bij de nameting is 'ProDemos' opgenomen in de lijst met opties.

15. *Op hoeveel dagen heb je de afgelopen week in de krant het nieuws over de politiek in Nederland gelezen?* (Elke dag of bijna elke dag, 5 à 6 dagen, 3 à 4 dagen, 1 à 2 dagen, Helemaal niet, Lees geen krant).
16. *Op hoeveel dagen heb je de afgelopen week naar het journaal of jeugdjournaal op de televisie gekeken?* (Elke dag of bijna elke dag, 5 à 6 dagen, 3 à 4 dagen, 1 à 2 dagen, Helemaal niet, Kijk geen televisie).

17. *Op hoeveel dagen heb je de afgelopen week op het internet gesurft naar informatie over de politiek in Nederland?* (Elke dag of bijna elke dag, 5 à 6 dagen, 3 à 4 dagen, 1 à 2 dagen, Helemaal niet, Gebruik geen internet).
19. *Van wie of wat heb je het meest over politiek in Nederland geleerd? Je mag maximaal 3 antwoorden aankruisen.* (Vader of pleegvader, Moeder of pleegmoeder, Opa, Oma, Broer of zus, Beste vriend(in), Kerk, School, ProDemos, , TV, Krant, Radio, Internet, Ander(s), namelijk, Niemand).

Politieke interesse

De politieke interesse van jongeren is door verschillende vragen gemeten. Ten eerste is hen gevraagd hoeveel interesse ze hebben in de politiek in Nederland. Deze vraag komt uit het onderzoek van Nuus (2003). Vervolgens is hen gevraagd hoeveel interesse zij hebben in de verkiezingen van de Tweede Kamer. De laatste politieke interesse vraag noemt een tiental onderwerpen waarover de leerlingen aan moeten geven hoeveel interesse zij in deze onderwerpen hebben. Dezelfde vraag met andere onderwerpen is eerder in onderzoek gesteld (Dekker, 2006). De interessevragen vormen vragen 13, 14 en 18 van de vragenlijst.

13. *Sommige mensen hebben veel interesse in de politiek in Nederland, terwijl anderen daar helemaal geen interesse voor hebben. Hoe is dat bij jou?*
In de politiek in Nederland heb ik: (Zeer veel interesse, Veel interesse, Een beetje interesse, Weinig interesse, Geen interesse).
14. *Hoeveel interesse heb jij in de verkiezingen van de Tweede Kamer?*
In de verkiezingen van de Tweede Kamer heb ik: (Zeer veel interesse, Veel interesse, Een beetje interesse, Weinig interesse, Geen interesse).
18. *Hieronder staan enkele (politieke) onderwerpen genoemd. Wil je bij elk onderwerp aangeven hoeveel interesse jij daar in hebt?*

	Geen interesse	Weinig interesse	Een beetje interesse	Veel interesse	Zeer veel interesse
	----- ----- ----- -----				
Drugs	1	2	3	4	5
Onderwijs	1	2	3	4	5

Milieuvervuiling	1	2	3	4	5
Opvang asielzoekers	1	2	3	4	5
Bezuinigingen	1	2	3	4	5
Ontwikkelings- samenwerking	1	2	3	4	5
Zorg van ouderen	1	2	3	4	5
Euro	1	2	3	4	5
Werkloosheid onder Jongeren	1	2	3	4	5
Criminaliteit	1	2	3	4	5

Politiek cynisme

Ook de stellingen van de politiek cynisme schaal komen uit het onderzoek van Dekker uit 2006. Hierin zijn alleen de stellingen opgenomen die over politici gaan en dus niet die over de politiek. Ook hier zijn de stellingen afwisselend positief en negatief geformuleerd. Over cynisme zijn zes stellingen aan de respondenten voorgelegd en deze vormen gezamenlijk vraag 21a, 21b, 21c, 21d, 21e en 21f uit de vragenlijst.

21. Wat vind je van de volgende stellingen?

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Tussenin	Mee eens	Helemaal mee eens
	-----	-----	-----	-----	-----
Politici kletsen als een kip zonder kop	1	2	3	4	5
Politici zijn zakenvullers	1	2	3	4	5
Politici houden zich niet aan hun woord	1	2	3	4	5
Politici kicken op macht	1	2	3	4	5

Politici zijn niet in staat belangrijke problemen op te lossen	1	2	3	4	5
Politici weten niet wat er onder het volk leeft	1	2	3	4	5

Controle vragen:

Verkiezingen

In de voormeting is gevraagd hoe vaak de scholieren de volgende activiteiten zouden doen in verkiezingstijd, waarbij in de nameting meer specifiek naar de verkiezingen van 12 september 2012 gevraagd wordt. Dit is vraag 22 van de vragenlijst.

22. *Kun je aangeven hoe vaak je de afgelopen week de volgende activiteiten hebt gedaan?*

	Helemaal niet	1 à 2 dagen	3 à 4 dagen	5 à 6 dagen	Elke dag
	-----	-----	-----	-----	
Programma's over de verkiezingen op televisie bekijken	1	2	3	4	5
Debatten tussen lijsttrekkers op televisie bekijken	1	2	3	4	5
Over de verkiezingen in de krant lezen	1	2	3	4	5
Met vrienden en/of familie over de verkiezingen praten	1	2	3	4	5
Een folder over de verkiezingen gelezen	1	2	3	4	5

ProDemos

In de vragenlijst van de nameting zijn enkele vragen opgenomen over de beleving van de dag bij ProDemos, omdat die van groot effect kan zijn op de impact van het programma. Zo is hen gevraagd of ze een bekende politicus gezien hebben in Den Haag, of ze een gesprek met een

Tweede Kamerlid gehad hebben en of ze een vergadering vanaf de publieke tribune gezien hebben in de plenaire zaal van de Tweede Kamer. Tot slot is er nog een open vraag waarin de leerlingen gevraagd wordt wat ze als eerst verteld hebben over de dag in Den Haag toen ze thuis kwamen. Ook dit is om te onderzoeken of de beleving van de dag van invloed is op de verschillen in effecten tussen de leerlingen. Deze vragen vormen vraag 35 tot en met 38 van de nametingvragenlijst.

35. *Heb je een bekende politicus gezien in Den Haag? (Ja, Nee).*
36. *Heb je een gesprek met een lid van de Tweede Kamer gehad in de Tweede Kamer? (Ja, Nee).*
37. *Heb je een vergadering gezien toen je op de Tribune in de Tweede Kamer zat? (Ja, Nee).*
38. *Wat heb je als eerste verteld over de dag in Den Haag toen je thuis kwam? (.....)*

Resultaten

De resultaten van het dataonderzoek worden in deze paragraaf besproken. Er zal eerst gekeken worden naar de schaalconstructies door middel van de betrouwbaarheidstest Cronbach's Alpha en eventuele factoranalyses. Daarna zal er gekeken worden naar de beoogde en niet-beoogde effecten van het programma. In alle beoogde effecten wordt een positief effect verwacht. Er zal gekeken worden naar de rechte tellingen. Daarna zullen de verschillende groepen van het Solomon four-group design met elkaar vergeleken worden en zal gekeken worden of er significante verschillen optreden tussen de verschillende groepen. Door middel van gepaarde t-toetsen en onafhankelijke t-toetsen is het verschil geanalyseerd.

Betrouwbaarheid van de schalen

De betrouwbaarheid van de schalen, in hoeverre het onderzoek vrij is van toevalsfouten, is gemeten aan de hand van de Cronbach's Alpha (alpha) (Swanborn, 2002). Deze test geeft een indicatie of items binnen een schaal één dimensie vormen door te berekenen of de antwoorden van de respondenten consistent zijn op de items. In dit onderzoek wordt een alpha van 0,6 als acceptabel gezien. Als de alpha te laag is, is er vervolgens een factoranalyse gebruikt om te kijken hoe de verschillende items verdeeld zijn over eventuele meerdere dimensies (Field, 2005). De eigenwaarde van een factor is de totale hoeveelheid variantie die deze factor verklaart. De

eigenwaarde van een schaal moet groter dan 1 zijn om te kunnen spreken van een valide schaal. Een overzicht van de alpha's is te zien in tabel 4.

Drie schalen hadden in de eerste instantie een onacceptabele alpha. De nieuwsvragen bij politieke socialisatie hadden een alpha van 0,532, de schaal van politiek zelfvertrouwen had een alpha van 0,470 en de objectieve kennisschaal had een alpha van 0,555. In oorspronkelijke vorm zijn deze schalen niet geschikt voor verdere analyse. De factoranalyse van de antwoorden op de nieuwsvragen van politieke socialisatie gaf echter geen duidelijke dimensies weer. Daarom is ervoor gekozen deze vragen afzonderlijk mee te nemen in de analyse.

Het item *'Ik ben goed in staat een actieve rol te spelen in de politiek in Nederland'* is bij nader inzien te ingewikkeld geformuleerd voor de leerlingen en er is voor gekozen dit item niet mee te nemen in de analyse. De overige drie items worden afzonderlijk meegenomen.

Als bij de objectieve kennisschaal de vragen *'Waar kiezen wij in Nederland vertegenwoordigers voor?'* en *'Waaraan geeft de overheid het meeste geld uit?'* er uit gehaald worden, stijgt de alpha naar acceptabele hoogte: 0,606.

Hoewel de alpha in de eerste instantie bij de emotieschaal redelijk is, namelijk 0,701, ligt het hier toch iets anders. Vanuit de theorie is het vreemd dat de leerlingen op dezelfde manier de positieve en negatieve emoties beantwoorden. Om deze reden wordt er toch voor gekozen een factoranalyse te doen. De resultaten van de factoranalyse zijn te zien in tabel 3. Hieruit blijkt dat er sprake is van twee dimensies en dat het item 'verveeld' op de schaal van negatieve emoties niet erg hoog scoort. De dimensie van positieve emoties ten opzichte van politiek (blij, enthousiast, hoop en bewondering) vormt een subschaal en de alpha van deze subschaal is hoog, namelijk 0,843. Als we de alpha van de dimensie met negatieve emoties ten opzichte van politiek eerst bekijken samen met het item verveeld erbij (boos, bang, haat en verveeld) veroorzaakt dit een lage alpha, namelijk 0,521.

Tabel 3. Factorladingen na Varimax Rotatie voor de items met betrekking tot emoties ten opzichte van de politiek.

Items	Factor 1	Factor 2
Enthousiast	0,854	
Blij	0,846	
Bewondering	0,787	
Hoop	0,722	
Haat		0,803
Boos		0,798
Bang		0,547
Verveeld		0,397

Hoewel in het onderzoek van Nuus (2003) net naar iets anders gevraagd wordt, treedt hetzelfde effect op. Ook in het onderzoek van Nuus (2003) was de alpha niet zo hoog bij de negatieve dimensie, namelijk 0,53. Dit werd in grote mate veroorzaakt door het item ‘verveling’. Hoewel Nuus (2003) aangeeft dat verveling blijktbaar iets anders representeert dan de items boos, haat en bang, geeft Nuus hiervoor geen goede verklaring. Als in dit onderzoek het item verveeld eruit gehaald wordt, stijgt de alpha tot 0,644. Er wordt voor gekozen de positieve subschaal te gebruiken, de negatieve subschaal met de items boos, bang en haat en het item verveeld apart mee te nemen in de analyse.

Tabel 4. Overzicht van Cronbach's alpha van de verschillende schalen.			
	Aantal items	Aantal respondenten	Cronbach's alpha
Objectieve kennis	10	891	0,606
Participatie intentie	6	895	0,809
Positieve emoties	4	916	0,843
Negatieve emoties	3	918	0,644
Subjectieve kennis	3	926	0,821
Onderwerpen politieke interesse	10	903	0,778
Politiek cynisme	6	898	0,782
Verkiezingen	5	916	0,787

Effecten met betrekking tot de Nederlandse politiek en democratie: objectieve kennis, stemintentie, participatie-intentie en politiek zelfvertrouwen.

Eerst zal er gekeken worden naar de rechte tellingen van de schalen, om een overzicht te krijgen van de procentuele verdeling van de scores over de verschillende groepen.

De objectieve kennisschaal is een schaal van 0-10 op basis van 10 kennisvragen waarbij de score 0 gegeven werd als het antwoord fout was en de score 1 als het antwoord goed was. Zoals in onderstaande tabel (tabel 5) te zien is scoren de meeste leerlingen zo rond de 5. Een enkele leerling had alle vragen goed. De scores op de objectieve kennisschaal zijn nagenoeg normaal verdeeld.

	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal	
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N
0	4,7	4,6	8,6	2,8	1,7	6,5	4,9	30
1	9,5	3,3	5,0	4,9	2,2	13,9	6,9	42
2	11,2	3,9	12,1	10,6	3,9	13,0	9,4	57
3	11,8	7,9	15,7	12,7	5,6	16,7	11,5	70
4	14,8	11,8	15,0	20,4	18,0	14,8	12,3	75
5	21,3	16,4	20,7	21,8	16,3	15,7	18,3	111
6	8,9	20,4	11,4	14,1	21,3	3,7	12,0	73
7	8,3	15,8	5,7	5,6	18,5	6,5	10,2	62
8	6,5	8,6	2,1	2,8	9,6	7,4	6,4	39
9	3,0	5,9	2,9	4,2	2,8	1,9	2,6	16
10	0,0	1,3	0,7	0,0	0,0	0,0	0,2	1
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	608

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Door middel van gepaarde en onafhankelijke t-toetsen is er gekeken naar significante verschillen zijn vóór het bezoek aan ProDemos en na het bezoek aan ProDemos.

Bij de objectieve kennisschaal is een duidelijke significante verbetering te zien ($p = 0.000$). Het verschil in groep 1 is 1,09 op een schaal van 0 tot en met 10. De t-testen van de andere groepen bevestigen dat dit verband niet door invloed van de voormeting, door toeval of externe factoren ontstaan is (zie tabel 6).

Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	4,23	X	5,32
Groep 2	3,99	-	4,39
Groep 3	-	X	5,40
Groep 4	-	-	3,71

Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,000^*$
 Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,000^*$
 Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,000^*$
 Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,000^*$

* Significant (de grens voor significantie is 5%)

Bij de stemintentie geeft de ruime meerderheid bij de voor- en nametingen al aan waarschijnlijk wel of zeker wel te gaan stemmen. De grootste groep geeft aan waarschijnlijk wel te gaan stemmen. Een enkeling geeft aan zeker niet te gaan stemmen (zie tabel 7). Een grote meerderheid geeft bij de voormeting dus al aan waarschijnlijk wel of zeker wel te gaan stemmen.

	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal	
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N
Zeker wel	30,4	33,9	31,0	29,2	25,1	27,7	28,6	173
Waarschijnlijk wel	47,4	47,8	47,9	56,3	52,5	38,4	46,6	289
Waarschijnlijk niet	13,5	14,8	16,9	12,5	20,8	20,5	17,9	108
Zeker niet	8,8	3,5	4,2	2,1	1,6	12,5	6,9	38
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	608

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Er is echter geen significant verschil tussen de groep die wel naar ProDemos geweest is (groep 1) en de groep die niet naar ProDemos geweest is (groep 2) (zie tabel 8).

Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	2,99	X	3,13
Groep 2	3,06	-	3,13
Groep 3	-	X	3,01
Groep 4	-	-	2,82

Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,102$
 Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,978$
 Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,594$
 Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,078$

* Significant (de grens voor significantie is 5%)

Voor de rechte tellingen is de schaal participatie-intentie ingedeeld in 5 groepen om het overzichtelijker te kunnen presenteren. Hoe hoger de score op deze schaal, hoe meer de leerlingen aangegeven hebben te willen participeren. De meerderheid van de leerlingen zit aan de onderkant van de schaal tussen de 0-15 (zie tabel 9).

Tabel 9. Participatie-intentie in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
0-5	32,5	31,6	28,1	22,7	20,1	34,2	28,2	168	
6-10	36,7	34,8	48,9	56,0	36,9	32,4	39,0	232	
11-15	26,6	29,0	18,0	19,9	36,9	28,8	28,2	168	
16-20	4,1	3,2	4,3	1,4	4,5	3,6	4,2	25	
21-25	0	0,6	0,7	0	0,6	0	0,4	2	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	595	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Er is verder geen significant verschil te zien in de voor- en nameting van groep 1. Echter als er gekeken wordt naar de vergelijking van de nameting van groep 3 (zonder voormeting en met het experiment) met de voormeting van groep 2, dan is er wel een significante verbetering te zien. Ook als de nameting van groep 3 met de nameting van groep 4 vergeleken wordt is er een significante verbetering te zien bij deelname aan ProDemos. Dit kan betekenen dat de voormeting een negatief effect heeft op de participatie-intentie (zie tabel 10)

Tabel 10 . Schaal participatie-intentie (schaal 0-30)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	8	X	7,88
Groep 2	7,78	-	7,91
Groep 3	-	X	9,41
Groep 4	-	-	7,7
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,803$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,964$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,002^*$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,003^*$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Verder is er gekeken naar alle losse items van de schaal voor effecten. Hieruit blijkt dat op het item 'met een politicus spreken' wel een significante stijging te zien is in participatie-intentie na bezoek aan ProDemos. Op de andere losse items van de schaal participatie-intentie is geen significante stijging te zien.

Van de vragen over politiek zelfvertrouwen zijn drie items los meegenomen in de analyse. De items zijn eerst hergecodeerd zodat er een schaal van 1 tot en met 5 ontstaat, waarbij een hogere score, meer politiek zelfvertrouwen betekent. Het merendeel van de ondervraagden geeft aan weinig politiek zelfvertrouwen te hebben (scores 1, 2 en 3 vormen gezamenlijk 73%). De meeste leerlingen geven aan ‘er tussenin’ te zitten en 8% geeft het aan helemaal niet eens te zijn met de stelling dat zij geen invloed kunnen uitoefenen en hebben dus veel politiek zelfvertrouwen (zie tabel 11).

Tabel 11. politiek zelfvertrouwen - invloed op de regering in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1 Voormeting	Groep 1 Nameting	Groep 2 Voormeting	Groep 2 Nameting	Groep 3 Nameting	Groep 4 nameting	Totaal		
							%	N	
1	19,8	13,9	14,5	15,2	9,4	17,4	15,3	90	
2	24,4	23,4	29,7	28,3	21,7	26,6	25,6	151	
3	33,1	25,9	29,0	31,0	32,2	33,9	32,1	192	
4	16,9	13,9	18,8	19,3	26,7	14,7	19,3	119	
5	5,2	22,8	8,0	6,2	10,0	7,3	7,7	48	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	600	
NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.									

De rechte telling van de stelling ‘ Er stemmen zoveel mensen tijdens verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet’ laat ongeveer hetzelfde zien. Een krappe meerderheid 54,9% zit aan de ‘negatieve’ kant van de schaal, scores 1-3. Bij dit item geven dus wel meer mensen aan dat ze wel politiek zelfvertrouwen hebben. Verder geeft 18% aan dat zij het helemaal niet met de stelling eens zijn en dus het idee hebben dat hun stem er wel degelijk toe doet (Zie tabel 12). .

Tabel 12. politiek zelfvertrouwen - mijn stem doet er toe in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
1	22,7	5,7	3,5	7,6	4,4	6,4	9,3	59	
2	11,0	11,5	16,3	21,4	13,2	19,1	14,9	87	
3	20,9	27,4	38,3	35,2	22,0	28,2	29,9	172	
4	26,2	36,3	25,5	24,8	37,4	19,1	27,1	170	
5	19,2	19,1	16,3	11,0	23,1	17,3	18,8	117	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	605	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Tot slot laat het derde item van politiek zelfvertrouwen over of men de politiek in Nederland begrijpt weer hetzelfde zien. Een meerderheid van 76,2% geeft aan 1-3 te scoren en dus niet tot weinig politiek zelfvertrouwen te hebben (zie tabel 13).

Tabel 13. politiek zelfvertrouwen - begrijpen wat er speelt in de politiek in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
1	16,3	10,3	10,6	11,9	8,2	16,4	12,9	76	
2	30,2	29,5	27,7	31,5	38,5	22,7	29,8	186	
3	32,0	31,4	39,7	31,5	31,3	30,9	33,5	202	
4	14,5	17,3	17,7	21,7	13,7	20,0	16,5	97	
5	7,0	11,5	4,3	3,5	8,2	10,0	7,3	44	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	605	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Op 2 van de 3 losse items van politiek zelfvertrouwen is een significante verbetering te zien. Het item *‘Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet’* is er in groep 1 een stijging van 0,43 te zien ($p = 0,001$). De t-testen van de andere groepen bevestigen dit wederom (zie tabel 14). Dit betekent dat de leerlingen na het bezoek aan ProDemos meer het idee hebben dat ze invloed kunnen uitoefenen op wat de regering doet.

Tabel 14. Politiek zelfvertrouwen – invloed op de regering (schaal 1-5)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	2,65	X	3,08
Groep 2	2,76	-	2,73
Groep 3	-	X	3,06
Groep 4	-	-	2,68
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,001^*$			
Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,015^*$			
Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,020^*$			
Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,006^*$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Ook het item ‘*Er stemmen zoveel mensen tijdens verkiezingen dat mijn stem er niet toedoet*’ laat een positieve significante stijging zien. In groep 1 is er een stijging van 0,48 ($p = 0,001$). De t-testen laten weer zien dat deze stijging enkel aan ProDemos te danken is en niet aan toeval, externe factoren of de voormeting (zie tabel 15). De leerlingen geven dus aan dat ze na het volgen van het programma meer het idee hebben dat hun stem er toe doet tijdens verkiezingen.

Tabel 15. Politiek zelfvertrouwen – mijn stem doet er toe (schaal 1-5)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	3,05	X	3,52
Groep 2	3,35	-	3,1
Groep 3	-	X	3,62
Groep 4	-	-	3,22
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,001^*$			
Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,001^*$			
Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,028^*$			
Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,004^*$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

In de eerste instantie lijkt er bij het item ‘*Soms lijkt de politiek in Nederland zo ingewikkeld dat mensen zoals ik niet echt kunnen begrijpen wat er speelt*’ ook sprake van een significante verbetering ($p = 0,043$). Dit blijkt echter een schijnverband te zijn als er gekeken wordt naar de vergelijking met en van de controlegroepen en de groepen zonder voormeting. Hier valt het significante verband weg. Er is geen significante verbetering noch een significante verslechtering te zien (zie tabel 16).

Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	2,66	X	2,90
Groep 2	2,77	-	2,73
Groep 3	-	X	2,75
Groep 4	-	-	2,85
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,043^*$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,185$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,861$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,494$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Niet beoogde effecten met betrekking tot de Nederlandse politiek en democratie: emoties, politiek interesse, subjectieve kennis en cynisme.

De positieve en negatieve emotie schalen en de vervelingschaal zijn hergecodeerd zodat er schalen ontstaan van respectievelijk 0-16, 0-12 en 0-4. Hoe hoger de score op de schaal, hoe meer de leerlingen aangegeven hebben dat ze dit gevoel hadden. Bij de positieve emotieschaal moesten de leerlingen aangeven hoe vaak zij een bepaald gevoel hadden bij politiek. De meeste leerlingen gaven aan nooit tot zelden een positief gevoel te hebben bij politiek en scoorden op de schaal tussen de 0 en 8 (67%) (zie tabel 17).

	Groep 1		Groep 2		Groep 3	Groep 4	Totaal	
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N
0-4	26,2	28,0	23,9	29,0	14,8	35,5	25,1	145
5-8	38,4	47,0	45,8	40,7	49,7	33,6	41,9	259
9-12	32,0	20,1	25,4	29,7	30,6	23,6	27,9	173
13-16	3,5	4,9	4,9	0,7	4,9	7,3	5,1	30
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	607
NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.								

Echter op de negatieve emotieschaal geven de leerlingen hetzelfde signaal af. Een overduidelijke meerderheid geeft aan nooit tot zelden een negatief gevoel te hebben bij politiek (90,1%). De leerlingen geven dus aan zowel geen negatieve als positieve emoties te hebben bij politiek (zie tabel 18).

Tabel 18. negatieve emoties in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
0-3	44,2	44,2	43,7	49,0	45,1	51,8	46,2	279	
4-6	45,9	44,2	47,2	41,4	45,1	37,5	43,9	271	
7-9	9,3	9,2	8,5	9,7	9,8	9,8	9,4	57	
10-12	0,6	2,5	0,7	0	0	0,9	0,5	3	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	607	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

De meeste leerlingen ervaren echter wel een ‘verveeld’ gevoel bij politiek, scores 3-4 vormen samen 51,8% van de leerlingen (zie tabel 19).

Tabel 19. Emoties - Verveling in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
0	7,6	10,4	10,6	9,0	6,0	12,5	9,2	53	
1	17,4	15,9	21,1	25,5	16,8	10,7	16,5	103	
2	24,4	29,3	33,8	35,2	33,7	25,0	29,2	180	
3	32,0	25,0	23,2	20,0	28,3	24,1	26,9	167	
4	18,6	19,5	11,3	10,3	15,2	27,7	18,2	107	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	610	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Op alle drie de schalen zijn noch significante verbeteringen noch significante verslechtingen na het volgen van het programma (zie tabellen 20, 21 en 22). Op de afzonderlijke items van de positieve en negatieve emotieschaal zijn ook geen significante effecten te zien.

Tabel 20. Positieve emoties (schaal 0-16)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	6,92	X	6,43
Groep 2	6,94	-	6,55
Groep 3	-	X	7,39
Groep 4	-	-	6,37
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,268$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,756$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,235$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,033^*$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Tabel 21. Negatieve emoties (schaal 0-12)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	3,89	X	3,88
Groep 2	3,73	-	3,48
Groep 3	-	X	3,68
Groep 4	-	-	3,55
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,981$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,160$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,846$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,623$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Tabel 22. Verveling (schaal 0-4)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	2,37	X	2,27
Groep 2	2,04	-	1,97
Groep 3	-	X	2,30
Groep 4	-	-	2,44
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,484$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,025^*$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,036^*$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,375$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Politieke interesse is op verschillende manieren aan de leerlingen gevraagd. Er is direct aan de leerlingen gevraagd hoeveel interesse zij in de politiek in Nederland hebben. Er is gevraagd hoeveel interesse de leerlingen in de verkiezingen van de Tweede Kamer hadden, die rond deze tijd speelden. Tot slot is er ook gevraagd naar de politieke interesse van leerlingen in verschillende onderwerpen. Een groot deel van de leerlingen geeft aan ‘een beetje interesse’ te hebben in politiek. Verder geven de maar enkele leerlingen aan veel tot zeer veel interesse te hebben in politiek (8,9%), (zie tabel 23).

	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal	
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N
Geen interesse	23,3	20,3	12,1	8,3	10,4	18,9	16,2	97
Weinig interesse	32,0	29,1	33,3	37,9	31,1	35,1	32,9	198
Een beetje interesse	38,4	39,2	42,6	40,0	48,1	38,7	42,0	257
Veel interesse	5,2	8,9	9,2	12,4	7,7	5,4	6,9	42
Zeer veel interesse	1,2	2,5	2,8	1,4	2,7	1,8	2,0	13
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	607

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Er is echter geen significante verandering in interesse in politiek in Nederland bij de leerlingen na het bezoek aan ProDemos (zie tabel 24).

Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	1,29	X	1,44
Groep 2	1,57	-	1,61
Groep 3	-	X	1,61
Groep 4	-	-	1,48
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,134$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,127$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,708$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,019^*$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Ook bij de interesse in de verkiezingen van de Tweede Kamer geven de meeste leerlingen aan ‘een beetje interesse’ te hebben (41%). Hier geeft verder 16,6% aan veel tot zeer veel interesse erin te hebben (zie tabel 25).

Tabel 25. Interesse in de verkiezingen van de Tweede Kamer in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1 Voormeting	Groep 1 Nameting	Groep 2 Voormeting	Groep 2 Nameting	Groep 3 Nameting	Groep 4 nameting	Totaal		
								%	N
Geen interesse	18,1	16,6	11,5	6,3	8,2	18,3	14,0	82	
Weinig interesse	31,0	28,7	25,2	35,4	28,0	29,4	28,4	171	
Een beetje interesse	37,4	38,9	48,2	44,4	41,2	37,6	41,0	247	
Veel interesse	11,7	12,1	12,9	11,8	17,0	14,7	14,1	85	
Zeer veel interesse	1,8	3,8	2,2	2,1	5,5	0	2,5	16	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	601	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Echter ook hier is geen significante verhoging (of verlaging) van de interesse na het bezoek aan ProDemos bij de leerlingen te zien (zie tabel 26).

Tabel 26. Interesse in verkiezingen van de Tweede Kamer (schaal 0-4)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	1,48	X	1,58
Groep 2	1,69	-	1,68
Groep 3	-	X	1,84
Groep 4	-	-	1,49

Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,389$
 Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,350$
 Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,181$
 Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,003^*$

* Significant (de grens voor significantie is 5%)

Bij de vraag waarbij de leerlingen konden aangeven hoe veel interesse ze hadden in verschillende onderwerpen vulden de meeste leerlingen in dat ze een beetje interesse hadden. De meerderheid scoort tussen de 11 en 20 op een schaal van 40 (51,3%) en daarna 21-30 (35,5%) (zie tabel 27).

Tabel 27. Politieke interesse in onderwerpen in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
0-10	10,1	18,0	12,1	10,6	6,6	13,3	10,5	60	
11-20	59,8	50,3	50,7	50,7	48,1	46,7	51,3	308	
21-30	27,8	29,8	33,6	33,8	43,6	37,1	35,5	212	
31-40	2,4	1,9	3,6	4,9	1,7	2,9	2,7	15	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	595	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Ook op deze schaal is geen significante verandering te zien na het bezoek aan ProDemos (zie tabel 28).

Tabel 28. Politieke interesse in onderwerpen (schaal 0-40)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	17,95	X	17,14
Groep 2	18,03	-	18,18
Groep 3	-	X	19,64
Groep 4	-	-	18,48

Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,133$
 Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,198$
 Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,034^*$
 Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,137$

* Significant (de grens voor significantie is 5%)

De subjectieve kennisschaal is zo hergecodeerd dat er een schaal van 0-12 ontstond, waarbij een hogere score betekent dat de leerlingen meer kennis menen te hebben van de verschillende onderwerpen: de politiek in Nederland, wat de Tweede Kamer doet en politieke partijen in Nederland. De meeste leerlingen hebben ingevuld dat ze weinig tot wel wat weten van de politiek (52,1%) (zie tabel 30). Maar 2,3% van alle leerlingen denkt heel veel te weten van de politiek.

	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal	
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N
0-3	32,0	16,0	19,0	12,5	12,6	29,7	23,3	138
4-6	49,4	49,1	56,3	59,7	50,3	52,3	52,1	315
7-9	16,9	32,5	23,2	27,1	32,8	16,2	22,3	140
10-12	1,7	2,5	1,4	0,7	4,4	1,8	2,3	15
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	608

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

In de eerste instantie lijkt er een significante verbetering van subjectieve kennis van de leerlingen te zijn met 1,06 op een schaal van 0-12 ($p = 0,000$). Alleen de vergelijking van de nameting van groep 1 met de nameting van groep 2 is niet significant (zie tabel 31). Dit kan echter verklaard worden doordat de voormeting van groep 2 ook al een hogere score heeft dan bijvoorbeeld de voormeting van groep 1. Waar er wel een significante stijging is tussen de voormeting van groep 1 en de nameting van groep 1, gebeurt dit niet bij groep 2. Verder als de nameting van groep 3 met de (hoge) voormeting van groep 2 vergeleken wordt, is er wel een significante verbetering van de groep die wel naar ProDemos geweest is. Deze significante verbetering is ook te zien bij de vergelijking van de nametingen van groep 3 en 4. Hieruit kan geconcludeerd worden dat subjectieve kennis wel degelijk stijgt, door deelname aan het programma.

Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	4,64	X	5,70
Groep 2	5,30	-	5,66
Groep 3	-	X	5,98
Groep 4	-	-	4,91

Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,000^*$
 Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,867$
 Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,005^*$
 Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,000^*$

* Significant (de grens voor significantie is 5%)

De correlatie tussen subjectieve kennis en objectieve kennis is daarnaast significant, maar niet erg hoog (0,378, $p < 0,001$). Er is dus wel een verband, maar dit verband is niet erg sterk.

Zowel de subjectieve kennis als de objectieve kennis namen toe na deelname aan het programma. De deelnemers hebben dus het gevoel dat zij meer wisten na het programma en zij wisten ook daadwerkelijk meer na het programma. Uit het feit dat het verband niet erg sterk is, kan geconcludeerd worden dat het niet noodzakelijkerwijs dezelfde mensen waren die daadwerkelijk meer wisten, ook dachten meer te weten.

Verder is er ook een positief significante correlatie tussen subjectieve kennis en de participatie-intentie van de leerlingen (0,371, $p < 0,001$). Hier is dus ook een verband tussen. Waarschijnlijk zullen de leerlingen eerder willen participeren als hun subjectieve kennis hoger is.

Op de cynismeschaal scoren de meeste leerlingen ook 'gemiddeld'. Bijna de helft van de leerlingen (48,6%) scoort tussen de 7-12 op de cynisme schaal. Weinig leerlingen, 9,8% van het totaal, is op basis van de stellingen erg cynisch over de politiek (zie tabel 32).

	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal	
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N
0-6	7,0	10,3	8,6	7,6	14,0	6,6	9,1	56
7-12	42,1	55,8	61,4	49,0	48,3	42,5	48,6	289
13-18	36,8	25,0	27,1	40,7	29,2	36,8	32,5	192
19-24	14,0	9,0	2,9	2,8	8,4	14,2	9,8	58
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	595

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

In de eerste instantie lijkt er een significante daling te zijn van het cynisme over politiek na deelname aan het programma. Echter als er gecontroleerd wordt voor externe factoren, toeval of de invloed van de voormeting, vervalt dit effect (zie tabel 33). Ook op de losse items van de cynisme schaal is er geen significante verbetering of verslechtering te zien.

Tabel 33. Cynisme (schaal 0-24)			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	13,13	X	11,46
Groep 2	11,19	-	11,89
Groep 3	-	X	11,19
Groep 4	-	-	13,38
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,007^*$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,401$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,997$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,000^*$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Ook is gekeken naar de correlatie tussen de cynisme schaal en de items van politiek zelfvertrouwen. De correlaties van de cynisme schaal met de items zijn in alle drie de gevallen significant, maar niet erg hoog en is er sprake van een negatief significant verband. Als het politiek zelfvertrouwen stijgt, daalt het politiek cynisme. De correlatie met item 1 (invloed op de regering) is $-0,272$ ($p < 0,001$). De correlatie met item 2 (mijn stem doet er toe) is iets sterker, $-0,307$ ($p < 0,001$) en de correlatie met het derde item (begrijpen wat er speelt in de politiek) is $-0,293$ ($p < 0,001$).

De politieke socialisatie van de leerlingen is op verschillende manieren gemeten. Er is ten eerste gevraagd naar het gebruik van de verschillende media in het verkrijgen van nieuws: nieuws in de krant, op de televisie of op het internet. Vervolgens is hen nog gevraagd van wie zij denken het meest geleerd te hebben van politiek.

Bij de schalen is de optie 'helemaal niet' en 'lees geen krant' hergecodeerd tot 1 categorie en is de schaal zo gemaakt dat hoe hoger de score, hoe meer men het medium heeft gebruikt. Bij nieuws in de krant geeft een ruime meerderheid van de leerlingen (62,7%) aan helemaal niet in de krant over het nieuws over politiek in Nederland gelezen te hebben of überhaupt geen krant te lezen. Maar 9,1% van de leerlingen geeft aan bijna elke dag of elke dag de krant gelezen te hebben die afgelopen week (zie tabel 34).

Tabel 34. Nieuws in de krant in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
Niet	59,1	50,0	53,6	59,3	63,2	69,4	62,7	369	
1 a 2 dagen	16,4	26,6	22,9	22,8	19,8	13,5	18,2	111	
3 a 4 dagen	7,6	8,9	11,4	7,6	9,3	4,5	6,7	51	
5 a 6 dagen	4,7	2,5	2,9	4,1	3,8	1,8	3,3	21	
Elke dag	12,3	12,0	9,3	6,2	3,8	10,8	9,1	53	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	605	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Bij het kijken van het journaal of jeugdjournaal op televisie is de verdeling anders (zie tabel 36). De grootste groep (35%) geeft nog steeds aan of geen televisie te kijken of die week geen journaal te hebben gekeken. 30,6% van de leerlingen geeft echter ook aan 1 a 2 dagen gekeken te hebben en 15,8% van de leerlingen elke dag.

Tabel 36. Nieuws op de televisie in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
Niet	34,4	33,5	30,0	31,7	31,7	43,8	35,0	208	
1 a 2 dagen	25,0	32,2	35,7	38,6	31,1	30,4	30,6	184	
3 a 4 dagen	14,5	13,9	16,4	10,3	15,3	10,7	14,2	88	
5 a 6 dagen	4,1	7,0	3,6	6,9	8,2	1,8	4,4	29	
Elke dag	22,1	13,3	14,3	12,4	13,7	13,4	15,8	98	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	607	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Bij internet geeft de overgrote meerderheid niet naar informatie over politiek in Nederland gesurft te hebben op het internet (79,9%) (zie tabel 38).

Tabel 38. Nieuws op het internet in percentage verdeeld over de groepen									
	Groep 1	Groep 1	Groep 2	Groep 2	Groep 3	Groep 4	Totaal		
	Voormeting	Nameting	Voormeting	Nameting	Nameting	nameting	%	N	
Niet	82,0	75,9	75,9	76,6	77,6	83,9	79,9	484	
1 a 2 dagen	13,4	17,7	17,0	16,6	15,3	12,5	14,6	89	
3 a 4 dagen	3,5	1,9	2,8	5,5	2,7	0,9	2,5	16	
5 a 6 dagen	0	0	1,4	0,7	2,2	0,9	1,1	7	
Elke dag	1,2	4,4	2,8	0,7	2,2	1,8	1,9	12	
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	608	

NB: Totaal is totaal van voormeting groep 1 en 2 en nameting groep 3 en 4.

Bij de drie items over mediagebruik blijkt het bezoek aan ProDemos geen significante invloed te hebben. De leerlingen gaan het nieuws noch meer, noch minder gebruiken (zie tabellen 35, 36 en 37).

Tabel 35. Nieuws in de krant			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	1,95	X	2,00
Groep 2	1,91	-	1,75
Groep 3	-	X	1,65
Groep 4	-	-	1,71

Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,665$
 Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,086$
 Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,045^*$
 Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,678$

* Significant (de grens voor significantie is 5%)

Tabel 36. Nieuws op de televisie			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	2,55	X	2,34
Groep 2	2,36	-	2,30
Groep 3	-	X	2,41
Groep 4	-	-	2,11

Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,448$
 Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,769$
 Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,764$
 Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,065$

* Significant (de grens voor significantie is 5%)

Tabel 37. Nieuws op het internet			
Test	Voormeting	Interventie	Nameting
Groep 1	1,25	X	1,39
Groep 2	1,38	-	1,32
Groep 3	-	X	1,36
Groep 4	-	-	1,24
Nameting groep 1 > voormeting groep 1: $p = 0,090$ Nameting groep 1 > nameting groep 2: $p = 0,769$ Nameting groep 3 > voormeting groep 2: $p = 0,764$ Nameting groep 3 > nameting groep 4: $p = 0,065$			
* Significant (de grens voor significantie is 5%)			

Van de 254 leerlingen die bij ProDemos geweest zijn en de vraag ingevuld hebben over van wie zij het meest geleerd hebben op de nametingsvragenlijst, hebben 120 leerlingen in hun top 3 ProDemos staan. Dit is ruim 47% van de leerlingen in de nameting. Verder werden voornamelijk ‘vader of pleegvader’, ‘moeder of pleegmoeder’, ‘school’ en ‘televisie’ genoemd. Deze aantallen verschilden niet erg over de voor- en nameting.

Verder zijn aan de leerlingen, die naar ProDemos geweest zijn, bij de nameting vragen gesteld over hun beleving van de dag in Den Haag. Het gaat dus om de nameting van groep 1 en om de meting van groep 3. Een meerderheid (61,5 %) geeft aan een bekende politicus gezien te hebben in Den Haag. Dit zijn 211 van de 343 leerlingen die naar ProDemos geweest waren. 30,6% van de leerlingen heeft een gesprek met een (oud-)lid van de Tweede Kamer gehad toen zij in de Tweede Kamer waren en 12,9% van de leerlingen geeft aan een vergadering gezien te hebben toen ze op de tribune zaten in de Tweede Kamer. 28,7% van de leerlingen beantwoordt op alle drie de vragen ontkennend.

De laatste vraag van de vragenlijst is een open vraag naar wat de leerlingen als eerst verteld hebben over de dag in Den Haag toen ze thuis kwamen. Zo’n 305 leerlingen hebben de vraag ingevuld en daar komen veel verschillende antwoorden naar voren. Zo’n 100 leerlingen hebben als eerst verteld dat ze een bekende politicus gezien hebben, veelal Mark Rutte, Gerdi Verbeet of Diederik Samsom. Wat voorbeelden hiervan zijn:

‘Ik zag Gerdi Verbeet, aardige dame’

‘Dat ik bijna tegen Samson ben aangelopen dat ik Rutten heb gezien en dat ik op de foto sta met Buma’

‘Dat ik Mark Rutte had zien lopen en dat dat een heel gek gevoel gaf’

‘Dat ik Mark Rutte had gezien en dat we hoi zeide en hij zwaaide terug’

‘Dat ik Mark Rutte zag toen hij te laat was voor z’n vergadering nadat we klaar waren en dat ik op de persstoel zat van NOS journaal’

Zo’n 87 leerlingen hebben als eerste verteld dat ze het erg leuk en interessant vonden. Meerdere leerlingen vertelden dat ze muntjes kregen als ze een goed antwoord gaven, dat de begeleider leuk was en dat ze het ‘namaakdebat’ (rollenspel) leuk vonden. Wat voorbeelden hiervan zijn:

‘Dat het erg leuk en interessant was en dat ik het eigen debat maken erg grappig vond’.

‘Dat de uitlegger geniaal was’

‘Dat het nog meeviel hoe saai het was’.

‘Het was leuk om de 1^e en 2^e kamer in het echt te zien en dat het wel een leerzame ervaring was’.

Verder vertelden zo’n 73 leerlingen als eerste dat ze in de Tweede Kamer geweest waren en dat ze dat leuk vonden. Slechts 30 leerlingen waren wat minder positief. Ze waren teleurgesteld dat ze Geert Wilders niet gezien hadden, ze vonden dat ze te veel moesten lopen, dat het saai was of dat de politici in te dure auto’s reden. Tot slot waren er nog enkele leerlingen die het bezoek aan MacDonalds om de hoek als eerste thuis verteld hebben.

Conclusie en discussie

In dit onderzoek is beoogd vast te stellen welke effecten het programma ‘Politiek’ van De Haagse Tribune heeft op VMBO jongeren op het gebied van de Nederlandse politiek en democratie. De effecten vallen uiteen in twee categorieën: beoogde effecten van het programma: objectieve kennis, stemintentie, participatie-intentie en politiek zelfvertrouwen en niet beoogde effecten: subjectieve kennis, emoties, politieke interesse, politieke socialisatie en cynisme.

De elementen die van belang zijn bij een effectief onderwijsprogramma (observatie, participatie, reflectie) zijn aanwezig in het programma en met name de leervorm *outside learning*, waarvan het programma een sprekend voorbeeld is, geeft de verwachting dat het programma zeker effecten zal hebben op de leerlingen. De verwachting was dat het programma een positief, vergrotend effect zou hebben op de beoogde effecten en zou bijdragen aan de vergroting van

subjectieve kennis, meer positieve emoties en meer politieke interesse. Verder is de verwachting dat het programma het cynisme van de leerlingen en de negatieve emoties ten opzichte van de politiek niet vergroot, maar misschien zelfs zal verlagen. Tot slot wordt verwacht dat de leerlingen ProDemos als een onderdeel zien van hun politieke socialisatie en dat de leerlingen het bezoek als positief ervaren. Aan de hand van een Salomon Four Group design is er bij 610 leerlingen gekeken naar de effecten op de variabelen. Ruim de helft van de leerlingen heeft zowel een voor- als nameting ingevuld.

De analyse van de data die de leerlingen hebben ingevuld op de metingen laten op meerdere variabelen positieve verbeteringen zien.

Bij de beoogde effecten van het programma is ten eerste een duidelijke significante verbetering op objectieve kennis te zien. De schaal van objectieve kennis was opgesteld naar aanleiding van de doelstellingen van het programma en bevatte kennisvragen over het parlement, over partijen en over politici. Dit betekent dat de leerlingen duidelijk geleerd hebben van hun deelname aan het programma over de verschillende onderwerpen. Verder zijn er op de schaal van participatie-intentie geen significante verschillen te zien. Als er echter gedetailleerder naar de schaal gekeken wordt, is er wel een significante vergroting van de intentie met een politicus te gaan spreken. Na het bezoek aan ProDemos geven de leerlingen dus aan dat ze eerder geneigd zijn met een politicus te spreken dan zij daarvoor waren. Op het gebied van politiek zelfvertrouwen is er een significante vergroting van het zelfvertrouwen ‘dat hoewel er veel mensen stemmen bij verkiezingen, hun eigen stem er toe doet’ en ‘dat mensen zoals zij wel degelijk invloed hebben op wat de regering doet’. Het vertrouwen dat zij kunnen begrijpen wat er in de politiek in Nederland speelt, stijgt echter niet door het programma. Daarnaast heeft het programma ook geen invloed op de stemintentie van de leerlingen.

Bij de niet beoogde effecten van het programma is er op het gebied van subjectieve kennis van politiek in Nederland een significante stijging te zien. De leerlingen hebben na deelname aan het programma het idee dat ze meer weten van de politiek in Nederland. Op het gebied van emoties, interesse en nieuws ten opzichte van de politiek zijn geen significante veranderingen te zien. Ook bij cynisme is er geen significant verschil te zien. ProDemos zorgt dus niet voor een positieve verbetering op deze variabelen, maar daarentegen ook niet voor een negatief effect.

Verder geeft ruim 47% van de leerlingen aan, die bij ProDemos geweest zijn, dat ProDemos in hun top 3 staat van instituties waarvan zij het meeste van politiek geleerd hebben. Naast ProDemos worden vooral vader of pleegvader, moeder of pleegmoeder, school en televisie genoemd.

Tot slot is de beleving van de dag in Den Haag erg positief. Het meeste indruk maakt het zien en toevallig ontmoeten van bekende politici op de leerlingen. Ze hebben bijvoorbeeld Mark Rutte zien lopen, zijn op de foto geweest met Samsom of hebben gepraat met Verbeet. Verder wordt vaak verteld wat ze vonden van de Tweede Kamer en hoe interessant het was om alles in het 'echt' te zien.

Al met al kan gesteld worden dat ProDemos er in slaagt meerdere van de effecten die het beoogt waar te maken. Het niveau van objectieve kennis stijgt duidelijk door deelname aan het programma en het politiek zelfvertrouwen van de leerlingen stijgt ook. Op het gebied van stemintentie is er geen verandering te zien maar dit kan waarschijnlijk verklaard worden door een plafond-effect: een ruime meerderheid geeft bij de voormeting al aan waarschijnlijk wel of zeker wel te gaan stemmen waardoor de ruimte tot groei daarin niet erg groot is. Verder draagt ProDemos dus ook bij aan subjectieve kennis en heeft het geen negatief effect op bijvoorbeeld het cynisme niveau. Tot slot beleven de meeste leerlingen de dag positief en komen ze met positieve verhalen thuis.

De effecten zijn dus redelijk groot, zeker als men beseft dat ProDemos enkel een onderdeel vormt van een groot proces van politieke en democratische socialisatie. Het programma vormt een mooie toevoeging aan het belangrijke proces van democratische vorming (Heus en Smeulders, 2008).

De kracht van dit onderzoek zit voornamelijk in het onderzoeksdesign. Nog nooit is er bij ProDemos op zo'n uitgebreide manier (met een viergroepsdesign) onderzoek gedaan naar de effecten van het programma. Door dit onderzoeksdesign kunnen de effecten van toeval, externe factoren en de voormeting uitgesloten worden en zijn de onderzoeksresultaten daardoor erg betrouwbaar. Verder is het gelukt redelijk grote onderzoeksgroepen te krijgen in de verschillende experimentele en controlegroepen waardoor de onderzoeksresultaten een goed beeld geven van de daadwerkelijke resultaten.

Beperkingen van dit onderzoek zijn er echter ook. De effecten van de variabelen zijn alleen getest op VMBO-leerlingen. Voor vervolgonderzoek is aan te raden ook de effecten bij HAVO- of VWO-leerlingen te onderzoeken, omdat dit ook een grote doelgroep voor ProDemos is. Verder bleken bepaalde schalen niet betrouwbaar te zijn en moesten items los meegenomen worden in de analyse. In een vervolgonderzoek zou bijvoorbeeld eerst een pilotstudy gedaan moeten worden naar de moeilijkheidsgraad van de vragenlijst en het patroon van antwoorden zodat betrouwbare schalen gemaakt kunnen worden. Tot slot zouden in vervolgonderzoek ook bi- en multivariate analyses gedaan kunnen worden en zouden de effecten van verschillende groepen binnen de onderzoeksgroep meer in detail bekeken kunnen worden. Door de korte tijdsperiode van dit onderzoek zijn dit soort analyses buiten beschouwing gelaten.

Literatuurlijst

- Aalberts, C. 2004. *Politieke betrokkenheid en politieke sensitiviteit onder jongeren*. Amsterdam: Amsterdam School of Communications Research.
- Almond, G.A. & Verba, S. 1965. *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. New York: Princeton University Press, 135-136.
- Babbie, Earl. 2009. *The Practice of Social Research*. Belmont, CA: Thomson Wadsworth Publishing Company.
- Bender, G.J. 1967. Political socialization and political change. In: *Western Political Quarterly*, 20. 390-407.
- Brookfield, S.D. 1983. *Adult learning, adult education and the community*. Milton Keynes Open University Press.
- Dekker, H. 1996. 'Democratic citizen competence: political-psychological and political socialization research perspectives.' In: *Democracy, Socialization, and Conflicting Loyalties in East and West*, eds Farnen, R.F., et al. New York, N.Y.: St. Martin's Press, 386-410.
- Dekker, H. & Oostindie, M. 1988. *International learning through an organised study abroad program. Goals processes and effects of an organised study program in the United States. Report of an evaluation research*. Arlington Virginia USA: Close Up Foundation.
- Dekker, H. & Schyns, P. 2006. Politiek cynisme onder jongeren en de bronnen daarvan. In: Dekker, P. (red.), *Politiek cynisme*. Driebergen: Synthesis. 60-82.
- DfES (Department for Education and Skills). 2006. '*Learning outside the classroom – Manifesto*'. Nottingham: DfES Publications.
- Hess, R.D. & Torney, J.V. 1970. *The development of political attitudes in children*. Chicago: Aldine Press, 101.
- Heus, C.M., de & Smeulders, P.H.M. 2008. *Leren van democratie. Een onderzoek naar waar en hoe jongeren kennis, houding en vaardigheden opdoen ten aanzien van politieke partijen en godsdienstvrijheid*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

- Horst, G. ter. 2008. Huis voor democratie en rechtsstaat – een brief van de minister van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties. Vergaderjaar 2007-2008. Nr. 1. 15 mei 2008, 2.
- Hyman, H. H. 1958. *Political socialization: a study in the psychology of political behavior*.
- Jennings, M. Kent & G. Niemi. 1968. 'The transmission of political values from parent to child.' In: *American Political Science Review* 62. 169-184.
- Kim, S., Parks B.S., & Beckerman, M. 1996. Effects of participatory learning programs in middle and high school civic education. In: *Social Studies*, 87 (4). 171-176.
- Kolb, D.A., & Fry, R. 1975. 'Toward an applied theory of experiential learning.' In: *Theories of Group Process*, eds. Cooper, C. London: John Wiley
- Kolb, D.A., Boyatzis, R.E., & Mainemelis, C. 2000. 'Experiential Learning Theory: Previous Research and New Directions.' In: *Perspectives on cognitive, learning and thinking styles*, eds. Sternberg, R.J. & Zhang, L.F. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Ofsted. 2004. '*Outdoor education: aspects of good practice*' London: sept. 2004.
- Ofsted. 2008. '*Learning outside the classroom – How far should you go?*' London: okt. 2008.
- Onderwijsraad. 2002. *Verkenning Samen Leren Leven. Verkenning onderwijs, burgerschap en gemeenschap*. Den Haag: Drukkerij Artoos.
- Owen, D. 2004. *Citizenship Identity and Civic Education in the United States*. Presented at the Conference on Civic Education and Politics in Democracies: Comparing International Approaches to Educating New Citizens, sponsored by the Center for Civic Education and the Bundeszentrale für Politische Bildung, San Diego, CA.
- Polfliet, T. 2005. *Politieke kennis in Vlaanderen. Een comparatieve studie van 16-jarigen en stemgerechtigden*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- ProDemos. 2011. *Jaarverslag 2011*. Den Haag.
- ProDemos. 2012. *Politiek Dagprogramma voortgezet onderwijs. Instructie voor begeleiders*. Den Haag.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO). 2007. *Vormen van democratie. Een advies over democratische gezindheid*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

- Sanden, J. van der. 2003. 'Zelfstandig leren en de Leittextmethode. In: *Zelfstandig leren in beroepsopleidingen. Meer kansen op de Europese arbeidsmarkt*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Sears, D. O. 1983. 'The persistence of early political predispositions: the roles of attitude object and life stage.' In: *Review of personality and social psychology 4*. 79-116, eds. L Wheeler & P. Shaver. Beverly Hills CA: Sage.
- Sears, D.O. 1990. 'Wither political socialization research? The question of persistence.' In: *Political socialization, citizenship, education and democracy*, eds. Ichilov, O. New York: Teachers college press.
- Swanborn, P.G. 1993. *Schaaltechnieken: theorie en praktijk van acht eenvoudige procedures*. Amsterdam: Boom.

Bijlage

Vragenlijst

Beste scholier,

Voordat je begint, is het belangrijk dat je het volgende leest.

Het is van groot belang dat jij meewerkt aan dit onderzoek, omdat we het programma 'Politiek' van ProDemos steeds beter willen maken.

Het gaat ons om jouw eigen mening.
Lees elke vraag goed door voordat je gaat antwoorden.
Beantwoord alle vragen zelf.
Ga niet overleggen met je buurman of buurvrouw.

Je antwoorden op de vragen zijn strikt vertrouwelijk.
Je naam en adres zijn bij ons niet bekend en we kunnen daar ook op geen enkele manier achter komen.
Voel je vrij om alles op te schrijven wat jij denkt of vindt.

Als je de vragenlijst af hebt, kijk dan of je niet per ongeluk een vraag bent vergeten.

Alvast bedankt voor je medewerking!

Vraag 1 Ben je een jongen of een meisje? Zet een kruisje door het rondje voor het juiste antwoord.

- Antwoord: Jongen
 Meisje

Vraag 2 Wat is je leeftijd?

- Antwoord: 13 jaar of jonger
 14 jaar
 15 jaar
 16 jaar
 17 jaar of ouder

Vraag 3 Op welke school zit je?

Antwoord: Naam school:.....

Vraag 4 In welke klas zit je?

- Antwoord: 2e klas
 3e klas
 4e klas

Vraag 5 Welk leerweg volg je?

- Antwoord: VMBO basisberoepsgerichte leerweg
 VMBO kaderberoepsgerichte leerweg
 VMBO gemengde leerweg
 VMBO theoretische leerweg
 Anders, namelijk.....

Vraag 6 Welke sector heb je gekozen?

- Antwoord: Techniek
 Economie
 Landbouw
 Zorg en welzijn
 Ik heb nog geen profiel of sector gekozen
 Anders, namelijk.....
 Weet niet

Vraag 7 Stel dat er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer en je zou mogen stemmen. Zou je dan zeker wel, waarschijnlijk wel, waarschijnlijk niet of zeker niet gaan stemmen?

- Antwoord: Zeker wel
 Waarschijnlijk wel
 Waarschijnlijk niet
 Zeker niet

Vraag 8 Doe je een van de volgende activiteiten of zou je een van de volgende activiteiten doen in de toekomst? Hieronder staat een aantal activiteiten met daarachter cijfers. Cijfer 1 betekent dat je deze activiteit zeker niet zou doen. Het cijfer 5 betekent dat je deze activiteit zeker wel zou doen en het cijfer 6 betekent dat je de activiteit al doet. Geef bij elke activiteit aan in welke mate jij denkt dat je het zou doen door één cijfer te omcirkelen.

Antwoord: Deze activiteit zou ik:

	Zeker niet doen.	Niet doen	Misschien doen	Wel doen	Zeker wel doen	Doe ik al
	----- ----- ----- -----					
Meedoen aan een demonstratie	1	2	3	4	5	6
Een politicus mailen	1	2	3	4	5	6
Politiek posters ophangen	1	2	3	4	5	6
Meedoen aan een handtekeningenactie	1	2	3	4	5	6
Met een politicus spreken	1	2	3	4	5	6
Naar een debat over een politiek onderwerp gaan	1	2	3	4	5	6

Vraag 9 Welke gevoelens heb jij over de politiek in Nederland? Hieronder staat een aantal gevoelens met daarachter cijfers. Het cijfer 1 betekent dat je dat gevoel nooit hebt. Het cijfer 5 betekent dat je dat gevoel heel vaak hebt. Geef bij elk gevoel aan in welke mate jij dat hebt door één cijfer te omcirkelen.

Antwoord: Dit gevoel heb ik:

	Nooit	Zelden	Soms	Vaak	Zeer vaak
	-----	-----	-----	-----	
Blij	1	2	3	4	5
Boos	1	2	3	4	5
Enthousiast	1	2	3	4	5
Bang	1	2	3	4	5
Hoop	1	2	3	4	5
Haat	1	2	3	4	5
Bewondering	1	2	3	4	5
verveeld	1	2	3	4	5

Vraag 10 Hoeveel vind je dat je van de *politiek in Nederland* weet?

- Antwoord:
- Heel veel
 - Veel
 - Wel wat
 - Weinig
 - Heel weinig

Vraag 11 Hoeveel vind je dat je weet van wat de *Tweede Kamer* doet?

- Antwoord:
- Heel veel
 - Veel
 - Wel wat
 - Weinig
 - Heel weinig

Vraag 12 Hoeveel vind je dat je van *de politieke partijen in Nederland* weet?

- Antwoord:
- Heel veel
 - Veel
 - Wel wat
 - Weinig
 - Heel weinig

Vraag 13 Sommige mensen hebben veel interesse in de politiek in Nederland, terwijl anderen daar helemaal geen interesse voor hebben. Hoe is dat bij jou?

- Antwoord: In de *politiek in Nederland* heb ik:
- Zeer veel interesse
 - Veel interesse
 - Een beetje interesse
 - Weinig interesse
 - Geen interesse

Vraag 14 Hoeveel interesse heb jij in de verkiezingen van de Tweede Kamer?

- Antwoord: In de *verkiezingen van de Tweede Kamer* heb ik:
- Zeer veel interesse
 - Veel interesse
 - Een beetje interesse
 - Weinig interesse
 - Geen interesse

Vraag 15 Op hoeveel dagen heb je de afgelopen week in de krant het nieuws over de politiek in Nederland gelezen?

- Antwoord:
- Elke dag of bijna elke dag
 - 5 à 6 dagen
 - 3 à 4 dagen
 - 1 à 2 dagen
 - Helemaal niet
 - Lees geen krant

Vraag 16 Op hoeveel dagen heb je de afgelopen week naar het journaal of jeugdjournaal op de televisie gekeken?

- Antwoord:
- Elke dag of bijna elke dag
 - 5 à 6 dagen
 - 3 à 4 dagen
 - 1 à 2 dagen
 - Helemaal niet
 - Kijk geen televisie

Vraag 17 Op hoeveel dagen heb je de afgelopen week op het internet gesurft naar informatie over de politiek in Nederland?

- Antwoord:
- Elke dag of bijna elke dag
 - 5 à 6 dagen
 - 3 à 4 dagen
 - 1 à 2 dagen
 - Helemaal niet
 - Gebruik geen internet

Vraag 18 Hieronder staan enkele (politieke) onderwerpen genoemd. Wil je bij elk onderwerp aangeven hoeveel interesse jij daar in hebt?

	Geen interesse	Weinig interesse	Een beetje interesse	Veel interesse	Zeer veel
	----- ----- ----- -----				
Drugs	1	2	3	4	5
Onderwijs	1	2	3	4	5
Milieuvervuiling	1	2	3	4	5
Opvang asielzoekers	1	2	3	4	5
Bezuinigingen	1	2	3	4	5
Ontwikkelings- samenwerking	1	2	3	4	5
Zorg van ouderen	1	2	3	4	5
Euro	1	2	3	4	5
Werkloosheid onder Jongeren	1	2	3	4	5
Criminaliteit	1	2	3	4	5

Vraag 19 Van wie of wat heb je het meest over politiek in Nederland geleerd?
Je mag maximaal 3 antwoorden aankruisen.

- Antwoord:
- Vader of pleegvader
 - Moeder of pleegmoeder
 - Opa
 - Oma
 - Broer of zus
 - Beste vriend(in)
 - Kerk
 - School
 - ProDemos
 - TV
 - Krant
 - Radio
 - Internet
 - Ander(s), namelijk _____
 - Niemand

Vraag 20 Wat vind je van de volgende stellingen?

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Tussenin	Mee eens	Helemaal mee eens
	-----	-----	-----	-----	-----
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet	1	2	3	4	5
Ik ben goed in staat een actieve rol te spelen in de politiek in Nederland	1	2	3	4	5
Er stemmen zoveel mensen tijdens verkiezingen dat mijn stem er niet toe doet	1	2	3	4	5
Soms lijkt de politiek in Nederland zo ingewikkeld dat mensen zoals ik niet echt kunnen begrijpen wat er speelt	1	2	3	4	5

Vraag 21 Wat vind je van de volgende stellingen?

	Helemaal niet mee eens	Niet mee eens	Tussenin	Mee eens	Helemaal mee eens
	-----	-----	-----	-----	-----
Politici kletsen als een kip zonder kop	1	2	3	4	5
Politici zijn zakkenvullers	1	2	3	4	5
Politici houden zich niet aan hun woord	1	2	3	4	5
Politici kicken op macht	1	2	3	4	5
Politici zijn niet in staat belangrijke problemen op te lossen	1	2	3	4	5
Politici weten niet wat er onder het volk leeft	1	2	3	4	5

Vraag 22 Kun je aangeven hoe vaak je de afgelopen week de volgende activiteiten hebt gedaan?

	Helemaal niet	1 à 2 dagen	3 à 4 dagen	5 à 6 dagen	Elke dag
	-----	-----	-----	-----	-----
Programma's over de verkiezingen op televisie bekijken	1	2	3	4	5
Debatten tussen lijsttrekkers op televisie bekijken	1	2	3	4	5
Over de verkiezingen in de krant lezen	1	2	3	4	5
Met vrienden en/of familie over de verkiezingen praten	1	2	3	4	5
Een folder over de verkiezingen gelezen	1	2	3	4	5

Nu volgen wat vragen over wat je weet van de Nederlandse politiek.
Als je een antwoord op een vraag niet weet, kun je gerust “weet niet” aankruisen.
Het is geen proefwerk: je krijgt geen cijfer.

Vraag 23 Een oppositiepartij is een partij in de Tweede Kamer die:

- Antwoord:
- De regering niet ondersteunt
 - De regering wel ondersteunt
 - Niet samenwerkt met andere partijen
 - Weet niet

Vraag 24 Wat zijn de twee belangrijkste taken van de Tweede Kamer?

- Antwoord:
- Wetten maken en rechtspreken
 - Regering controleren en wetten maken
 - Regering controleren en vergaderen
 - Weet niet

Vraag 25 Hoeveel zetels hebben de Eerste en Tweede Kamer?

- Antwoord:
- Eerste Kamer heeft 50 zetels en de Tweede Kamer heeft 100 zetels
 - Eerste Kamer heeft 150 zetels en de Tweede Kamer heeft 75 zetels
 - Eerste Kamer heeft 75 zetels en de Tweede Kamer heeft 150 zetels
 - Weet niet

Vraag 26 Waar kiezen wij in Nederland vertegenwoordigers voor?

- Antwoord:
- Tweede Kamer, Europees Parlement, Provinciale Staten en Gemeenteraad
 - Tweede Kamer, Regering, Ministers en Gemeenteraad
 - Europees Parlement, Eerste Kamer, Staatssecretarissen, Derde Kamer
 - Weet niet

Vraag 27 Welke partijen vormden samen de regering in de afgelopen kabinetsperiode?

- Antwoord:
- VVD en CDA
 - VVD, CDA en PvdA
 - PVV en SP
 - Weet niet

Vraag 28 Wat is ‘het torentje’?

- Antwoord:
- Het departement van financiën
 - De werkkamer van de minister-president
 - De vergaderzaal van de Eerste Kamer
 - Weet niet

Vraag 29 Wie bepaalt of een wetsvoorstel wordt aangenomen?

- Antwoord:
- De regering
 - Het parlement
 - De Koningin
 - Weet niet

Vraag 30 Wie is de minister president van Nederland op dit moment?

- Antwoord:
- Jan Peter Balkenende
 - Geert Wilders
 - Mark Rutte
 - Weet niet

Vraag 31 Wat is een kenmerk van een parlementaire democratie?

- Antwoord:
- Het volk bepaalt wie de macht mag uitoefenen. Ze kiezen daarvoor vertegenwoordigers
 - Het volk besluit zelf over nieuwe wetten en regels voor het land
 - Het volk besluit welke partijen in de regering mogen
 - Weet niet

Vraag 32 Wie is de huidige voorzitter van de Tweede Kamer?

- Antwoord:
- Mark Rutte
 - Gerdi Verbeet
 - De Koningin
 - Weet niet

Vraag 33 Waaraan geeft de overheid met meeste geld uit?

- Antwoord:
- Defensie
 - Sociale Zaken en Werkgelegenheid
 - Volksgezondheid, Welzijn en Sport
 - Weet niet

Vraag 34 Het vorige kabinet is gevallen. De regeringspartijen kwamen ergens samen niet uit. Waar ging dat over?

- Antwoord: Wel of geen Nederlandse militairen naar Afghanistan
 Het gedoogbeleid voor softdrugs
 Bezuinigingen
 Weet niet

Nu volgen nog wat vragen over je bezoek aan het programma ‘Politiek’ van ProDemos wat je gevolgd hebt in Den Haag.

Vraag 35 Heb je een bekende politicus gezien in Den Haag?

- Antwoord: Ja
 Nee

Vraag 36 Heb je een gesprek met een lid van de Tweede Kamer gehad in de Tweede Kamer?

- Antwoord: Ja
 Nee

Vraag 37 Heb je een vergadering gezien toen je op de Tribune in de Tweede Kamer zat?

- Antwoord: Ja
 Nee

Vraag 38 Wat heb je als eerste verteld over de dag in Den Haag toen je thuis kwam?

Antwoord:
.....
.....

Dit is het einde van de vragenlijst.

Controleer, als je nog tijd over hebt, of je geen vragen hebt overgeslagen.

Hartelijk dank voor je medewerking!